

अमरवाणी

आजन्म न श्शठ्य मशिक्षितो यः
तस्या प्रमाणं वचनम् जनस्य;
पराति संधान मधीयते यैः
विधेति ते संतु किलाप्तवाचः ॥ १ ॥

[जन्मल्यापासून ज्याला लबाडी माहीत नाही, अशा माणसाच्या बोलण्यावर लोक विश्वास करीत नाहीत; परंतु इतरांना फसविण्यात जो पटाईत असतो तो त्यांना जवळचा आत्मीय वाटतो.]

अर्थातुराणाम् न गुरुर्नबंधुः
कामातुराणाम् न भयं न लज्जा;
विद्यातुराणाम् न सुखं न निद्रा,
क्षुधातुराणाम् न रुचिर्न वेला ॥ २ ॥

[धनलालसा ज्याला असते त्याला थोर नाही की बंधू नातेवाईक नाही; कामातुरांना कोणाचे भय नसते की कोणाची लाजलज्जा नसते; विद्येचा छंद ज्यांना असतो त्यांना सुख किंवा निद्रा मिळणे अशक्य; भूक लागली की आवड निवड आणि काळ नि वेळ कुठला ?]

यत्रास्ति लक्ष्मी विनयो न तत्र,
अभ्यागतो यत्र न तत्र लक्ष्मीः;
उभौ च तौ यत्र न तत्र विद्या,
नैकत्र सर्वो गुण संन्निपातः ॥ ३ ॥

[ज्या जागी ऐश्वर्य असते तेथे विनय नसतो. जेथे पाहुणे मंडळींची येजा पुष्कळ असते, तेथे ऐश्वर्य नसते; दोन्ही असतात तेथे विद्या नसते; (आणि हे लक्षात ठेवणे आवश्यक आहे की) हे सर्व सद्गुण कधी एकत्र नसतात.]

यक्ष पर्वत

[२३]

[खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघांनी वीरपूरच्या सेनापतीला ससैन्य भुयारातून शरण येण्यास भाग पाडले. सर्वजण डोंगरी किल्लयाच्या पायथ्याशी आले. त्यांना वीरपूरचा मंत्री भेटला. त्याने समरबाहू डोंगरी किल्लयाचा राजा असल्याचे मान्य केले आणि खड्गवर्मा आणि जीवदत्त दोघांना बरोबर घेऊन नदी किनाऱ्यावर आला. पुढे–]

खड्गवर्मा आणि जीवदत्त नदी किनाऱ्याजवळ वीरपूरच्या मंत्र्याबरोबर आले तेव्हां त्यांना रथाच्या आकृतीची नाव ते होते त्या जागेकडे येत असलेली दिसली. दोघांनी त्या नावेकडे लक्षपूर्वक पाहिले तेव्हां त्यांना ती रथाकृतीची लाकडाचीच नाव असल्याचे स्पष्ट दिसले.

जीवदत्त वीरपूरच्या मंत्र्याकडे वळून त्याला म्हणाला–"मंत्री! तुम्हांला एका यक्षाकडून आमच्या विषयी सर्व गोष्टी कळल्याचे तुम्ही म्हणाला होतां. त्याला तुम्ही याच नावेत भेटलां होतां का ?"

वीरपूरचा मंत्री क्षणभरच काय उत्तर द्यावे याचा विचार करीत थांबल्यावर म्हणाला–"क्षत्रिय वीरहो! मी काही लपवालपवी करीत नाही, जे आहे ते सर्व सांगतो. ऐका काल दोन प्रहर रात्र उलटली असेल एक यक्ष आकाशमार्गे रथात आला

आणि, राजवाड्याच्या गच्चीवर आपल्या सखींबरोबर वीरपूरची राजकन्या वसंतकुमारी खेळत होती तिला उचलून रथात बसवून पळून गेला. राजवाड्याच्या गच्चीवर त्याच्या जवळचे एक ताडपत्र पडले त्यावरून त्याच्या विषयीची सर्व माहिती आम्हांला मिळाली. त्यावरूनच त्याने मागे पद्मसेन महाराजांची राजकन्या पद्मावतीला पळवून नेल्याचेदेखील कळले.

मंत्री म्हणाला ते ऐकून जीवदत्ताला इतका राग आला की आतांच्या आतां जाऊन त्या यक्षाच्या नरडीचा घोट घ्यावा असे त्याला वाटू लागले. म्हणाला—"तो दुष्ट यक्ष पद्मावतीशी मी लग्न करण्यासाठी तिला घेऊन जात आहे असे अरण्यपूर येथे देखिल खोटे बोलला होता. तोच आतां राजकन्या वसंतकुमारीलादेखील पळवून घेऊन गेला आहे म्हणावयाचा!"

वीरपूरचा मंत्री किनाऱ्याकडे येत असलेल्या रथाकृती नावेकडे पहात म्हणाला—"जीवदत्ता! त्या पद्मावतीसारखीच वसंतकुमारी आमच्या महाराजांची एकुलती एक कन्या आहे. त्या यक्षाने सोडलेल्या ताडपत्रावरून तुम्ही विंध्य पर्वतात कोठे तरी जो दगडाचा रथ आहे तो जागचा हलविण्यासाठी जात आहां हे कळले. खरं आहे ना ते?"

खड्गवर्माने आपली तलवार उपसली आणि किनाऱ्याकडे येत असलेल्या नावेकडे पहात म्हणाला—"मंत्री! तुमच्या प्रश्नाचे उत्तर एकच एक आहे! तुम्ही म्हणालात त्या दगडाच्या रथाला हलवायला नाही, त्याचे तुकडेतुकडे करून त्या दुष्ट यक्षाचे रक्त आमच्या या शस्त्रांना पाजायला आम्ही जात आहो. आम्ही त्याला जिवंत किंवा मृतावस्थेत धरून पद्मावतीला व राजकन्या वसंतकुमारीला सोडवून आणले नाही तर आम्ही क्षत्रियच नाही!"

त्याच वेळी जीवदत्ताला त्या नावेविषयीं एक संशय आला. ही नाव नदीत या जागी आहे, हे वीरपूरच्या मंत्र्याला कसे काय कळले? नावेत आहे तो राजकन्यांना पळवून नेणारा यक्षच असेल का? की या सर्व बाबतीत वीरपूरच्या राजाचा आम्हांला कैद करण्याच्या हेतूने केलेला एखादा कट तर नसेल?"

असा विचार करून जीवदत्त वीरपूरच्या मंत्र्याला म्हणाला—"मंत्री! मला एका गोष्टीचा संशय वाटतो आहे. ही रथाकृती नाव नदीत या जागी आहे हे आपणांला कसे काय कळले?"

त्याने सांगितलेल्या गोष्टीवर जीवदत्त आणि खड्गवीर दोघांचा विश्वास बसत नसलेला पाहून वीरपूरच्या मंत्र्याने आपल्या कपड्यातून एक लांबटसे ताडपत्र काढले आणि ते जीवदत्तला देण्यापूर्वी म्हणाला—"जीवदत्त! यक्षाने त्या दिवशी रात्री सोडलेले हे ताडपत्र वाचून पहा. यात इतर सर्व माहितीबरोबर नदीत या जागी नाव आहे, असेदेखील लिहिलेले आहे! पहा, पाहिजे तर!"

जीवदत्त ताडपत्रावर लिहिलेले सर्व सुरवातीपासून शेवटपर्यंत वाचून झाल्यावर म्हणाला—"मंत्री! तुम्ही सांगितलेल्या कोणत्याही गोष्टीबद्दल माझ्या मनांत आतां संशय उरला नाही. ही गोष्ट खरी आहे की तुमच्या बोलण्यावर आमचा विश्वास बसत नव्हता. आम्हांला वाटत होते की

आपल्या महाराजांचे स्वामिभक्त सेवक असल्याने महाराजांवर आलेला प्रसंग टळावा या साठी आम्हांला कैद करण्याचा आपण घाट रचला असावा. परंतु आता ती शंका मनांत रहायला कारण उरले नाही. आम्ही दोन्ही ताडपत्रांवरील अक्षरांचे वळण पडताळून पाहिले आहे. पद्मपूरला त्या यक्षाने सोडलेल्या ताडपत्रावर जे लिहिले आहे त्यांतले आणि यातले अक्षराचे वळण जवळ जवळ सारखेच आहे."

खड्गवर्मा ताडपत्रावर जे काही लिहिलेले होते ते दोनतीनदा भरभर वाचून म्हणाला—"मंत्री महाशय! हे ताडपत्र आमच्याजवळ राहले तर तुम्हांला काही हरकत

आहे का? विन्ध्य पर्वतावरच्या त्या यक्ष प्रदेशात पोचल्यावर त्या लबाड यक्षाला धरण्यासाठी याचा कदाचित उपयोग होईल!"

वीरपूरचा मंत्री होकारार्थी मान हलवून नदीकडे पहात म्हणाला–"ती पहा नाव किनाऱ्याला येऊन लागली. तो नाववाला त्याचा मित्र असल्याचे यक्षाने लिहिले आहे. तो कसा काय आहे हे सांगणे कठीण आहे. म्हणून तुम्ही फार सावधगिरी बाळगायला हवी. आमच्या राजकन्येला सोडवून आणणाऱ्याशी तिचे लग्न करून देऊन आपले अर्धे राज्य देण्याचे आमच्या महाराजांनी जाहीर केले आहे.

ते ऐकून जीवदत्त थोडा हसून म्हणाला–"आम्ही फार दिवसांपूर्वी पद्मसेन महाराजांची कन्या पद्मावतीला आम्ही थोर वीर असल्याचे पटवून देण्यासाठी विन्ध्य पर्वतावरचा दगडी रथ हालवून दाखविण्याचे वचन देऊन निघालो. राज्यप्राप्ती, राजकन्येशी विवाह वगैरे गोष्टींचा विचार करावयाचा झाल्यास त्या दुष्ट यक्षाचा नाश झाल्यावर! इतर गोष्टींचा विचार त्यापूर्वी न करण्याचे आम्ही ठरविले आहे."

त्याच वेळी नाव किनाऱ्याला लागली. नावेच्या पुढल्या बाजूला यक्षासारखे पंख असलेल्या आणि अलंकार व वस्त्रे धारण करून आलेल्या एका व्यक्तीने खड्गवर्मा व जीवदत्त होते त्या बाजूला हात पुढे केले. खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघे वीरपूरच्या मंत्र्यासह पुढे गेले.

त्या यक्षाने सर्वांना एका क्षणातच निरखून पाहून आणि ओळखून काहीच न कळल्यासारखे विचारले–"विंध्य पर्वतातील दगडी रथ हालवून दाखविण्याची प्रतिज्ञा करून निघालेले वीर तुमच्यापैकी कोण?"

खग्गवर्मा व जीवदत्त दोघांनी काही बोलल्याशिवाय हात वर करून सूचित केले. यक्ष चेष्टेच्या स्वरात म्हणाला–"तरमग तुम्ही निर्भयपणे माझ्या नावेत यायला हरकत नाही. माझा यक्ष मणिरंजित

[illegible] घेऊन जातो. त्याने ज्या पद्मावतीशी आणि वसंतकुमारीशी लग्न करण्याचे ठरविले आहे त्या तेथेच आहेत."

खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघे पाणी किनाऱ्याला लागले होते तेथूनच उडी मारून एकदम नावेत पोचले. जीवदत्तने यक्षाला विचारले–"असहाय अशा राजकन्यांना रात्री पळवून नेणाऱ्या यक्ष मणिरंजिताचा मित्र आहेस नाही का तू? तुझं नाव काय?"

"माझे नाव मणिभूषण. माझा मित्र मणिरंजित याच्याविषयी तुम्हांला काहीच माहिती नाही असे दिसते आहे. शौर्य पराक्रमात त्याची बरोबरी करू शकेल असा या जगात कोणी नाही. मंत्रतंत्र विद्येत त्याचा हात धरू शकणारा कोणी नाही. तुम्ही त्याच्याशी वैर विकत घेऊन उगाच आपला जीव धोक्यात कां घालतां? परत जाऊन आपल्या घरी सुखा समाधानाने रहा."

मणिभूषणचे बोलणे चालूच होते, जीवदत्तने चटदिशी आपल्या कुबडीचे टोक मणिभूषणच्या दंडाला लावले. त्याबरोबर तो विजेचा धक्का लागल्यासारखा उडी मारून दचकून मागे सरकला आणि थरथर कापू लागला. घाबऱ्या स्वरात त्याने

विचारले–"मंत्रदंड आहे का तो? म्हणजे तुझ्या अंगात एवढी मंत्रशक्ती आहे वाटते?"

तो प्रश्न ऐकून जीवदत्ताने स्मित करून आपली कुबडी खड्गवर्माच्या हातात दिली व मंत्र म्हटल्यासारखा थोडा पुटपुटला आणि बोटाने यक्षाच्या खांद्याला स्पर्शमात्र केला. यक्ष "मेलो!" अशी किंकाळी फोडून नावेत खाली पडला. थोड्या वेळाने उठून उभा रहात म्हणाला–"तूच जीवदत्त वाटते? अमोघ अशी मंत्रविद्या प्राप्त आहे तुला, माझ्या मित्राची बरोबरी करू शकणारी! तुम्हां दोघांचे परस्परांशी वैर कशाला? कोणाच्या आडकाठीशिवाय तो रथ कसा हालवितां येईल मी सांगतो

तुम्हांला. ते काम पुरे करून तुम्ही दोघे आपल्या वाटेने जा. तुमची प्रतिज्ञा पुरी झाल्यासारखे होईल."

खड्गवर्मा दांत ओठ चावून आपली तलवार उगारीत म्हणाला–"ए यक्षा! फुकटच्या गप्पा करायच्या सोडून निमूटपणे यक्षपर्वताच्या दिशेने नाव चालव. त्या यक्षाने आम्ही पोचल्यावर दोघां राजकन्यांना सोडविले आणि क्षमा मागितली तर ठीक, नाही तर त्याच्या सर्वांगाची खांडेखांडे करून विंध्य पर्वतावरच्या कावळ्या गिधांडांसमोर फेंकून त्यांना मेजवानी देऊ."

सामान्य मानवजातीच्या दोघांकडून अशा धमक्या ऐकून मणिभूषण मनातल्या मनात ... परंतु त्यांच्यासमोर आपली डाळ शिजणार नाही हे त्याने ओळखले व अपमानाबद्दल त्याला राग आला असल्याचे दर्शविण्यासाठी तो म्हणाला– "क्षत्रिय वीरहो! तुम्हां दोघांना मणिरंजिताकडे पोचविण्याची जबाबदारी मी घेतली आहे. ती पार पाडून मी आपल्या वाटेनें निघून जाईन. राजकन्यांना पळवून नेण्याशी व तो दगडी रथ हालविण्याशी माझा काही एक संबंध नाही."

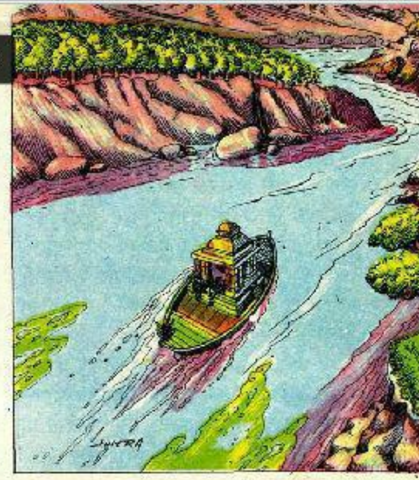
"तुझा गर्व व अहंकार उतरला आणि तू आतां सामान्य रीतीप्रमाणे मर्यादा ओळखून बोलू लागला आहेस हे पाहून मला अत्यानंद झाला. बरं तर आतां, इकडच्या तिकडच्या गप्पा सोडून तू सरळ नदीच्या मधोमध नाव चालव", असे यक्षाला दटावून सांगून जीवदत्त, तो सर्व प्रसंग आश्चर्यचकित होऊन काठावरून पहात असलेल्या वीरपूरच्या मंत्र्याला म्हणाला– "तरमग! आतां आम्ही काही काळतरी तुमचा निरोप घेत आहो. वसंतकुमारीला सोडवून आणून तिच्या वडिलांकडे सुखरूप पोचती करण्याची प्रतिज्ञा आम्ही दोघांनी केली असल्याचे आपल्या महाराजांना जाऊन सांगा. शक्य झाले तर त्या यक्षाचे डोके कापून घेऊन येऊ. इतर धाडसी लोकांना दहशत बसावी या साठी ते

... येईल महाराजांना!"

दोघे म्हणाले ते करून दाखवू शकतील, या गोष्टीची मंत्र्याला खात्री झाली. नाव काठावरून नदीच्या मध्यभागी जाऊ लागल्यावर मंत्री "त्यांचा प्रवास सुखाचा होवो व त्यांच्या हातून कार्यसिद्धी होवो!" असे मनातल्या मनात म्हणत, त्यांच्या नावेकडे बराच वेळ पहात उभा राहिला.

नाव जोराने चालू लागली. खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघे नावेत लक्षपूर्वक कोठे काय आहे पहात सुकाणूजवळ आले आणि हीच नाव आकाशात उडत असावी असे वाटल्यावरून मणिभूषणला तसे त्यांनी विचारले. दोघांकडे पाहून त्याला भयंकर भीती वाटू लागली. दोघे क्षत्रियवीर आहेत, इतरांपेक्षा थोडे जास्त शूर व पराक्रमी असतील कदाचित. त्यांना नावेत बसवून थोडी भीती दाखवून पाहिजे तसे नाचवितां येईल व यक्षपर्वतापर्यंत त्यांना पोचवून मोकळे होऊ असे त्याला वाटत होते. परंतु दोघे मंत्रतंत्र विद्येत त्याला निष्णात दिसले.

खड्गवर्मा आणि जीवदत्त दोघांनी विचारलेल्या प्रश्नाचे उत्तर द्यावे तर कसे द्यावे असा विचार करीत काही वेळ राहील्यावर मणिभूषण शेवटी म्हणाला– "मणिरंजित आकाशमार्गे जातो तो दगडी

रथ हा नाही. त्याला रथाकृती वस्तूच फार आवडतात. म्हणून तो राहतो त्या घरापासून नदीत फिरणाऱ्या या नावेपर्यंत सर्व वस्तूच त्याने रथाकृतीच्या घडविल्या आहेत."

जीवदत्त रागाने म्हणाला–"अंस्सं! तर मग तो आमच्या हातात सापडल्यावर आम्ही त्याला रथाकृतीच्या एखाद्या झाडाच्या फांदीला फांशी देऊ. तशा आकृतीची झाडे तुमच्या यक्ष पर्वतावर आहेत का?"

मणिभूषण यक्ष या प्रश्नाचे काही एक उत्तर न देता तोंड फिरवून बसला. खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघांनी त्यानंतर त्या यक्षाकडे फारसे लक्ष दिले नाही आणि नदीच्या दोन्ही किनाऱ्याला असलेल्या

सुंदर व उंच पर्वतांकडे पाहू लागले. उंच आकाशाला शिवणारी उंच झाडे चहूकडे दिसत होती. तेव्हां त्यांना ते विंध्य पर्वतात वाहणाऱ्या कोणत्यातरी नदीतून प्रवास करीत असल्यासारखे वाटू लागले. मणिभूषणला विचारले तेव्हां त्याने सुद्धा त्या विंध्य पर्वताच्या रांगा असल्याचे सांगितले.

"तू म्हणालास तो यक्ष पर्वत आणखी किती दूर असेलसे वाटते तुला?" जीवदत्तने विचारले.

"आणखी दहा बारा कोस असेल. सूर्यास्तापूर्वी पोचणे शक्य नाही. आपण नाव काठावर नेऊन खाऊन पिऊन घेऊ या आणि मग पुढे जाऊ या? काय म्हणता?" तो म्हणाला.

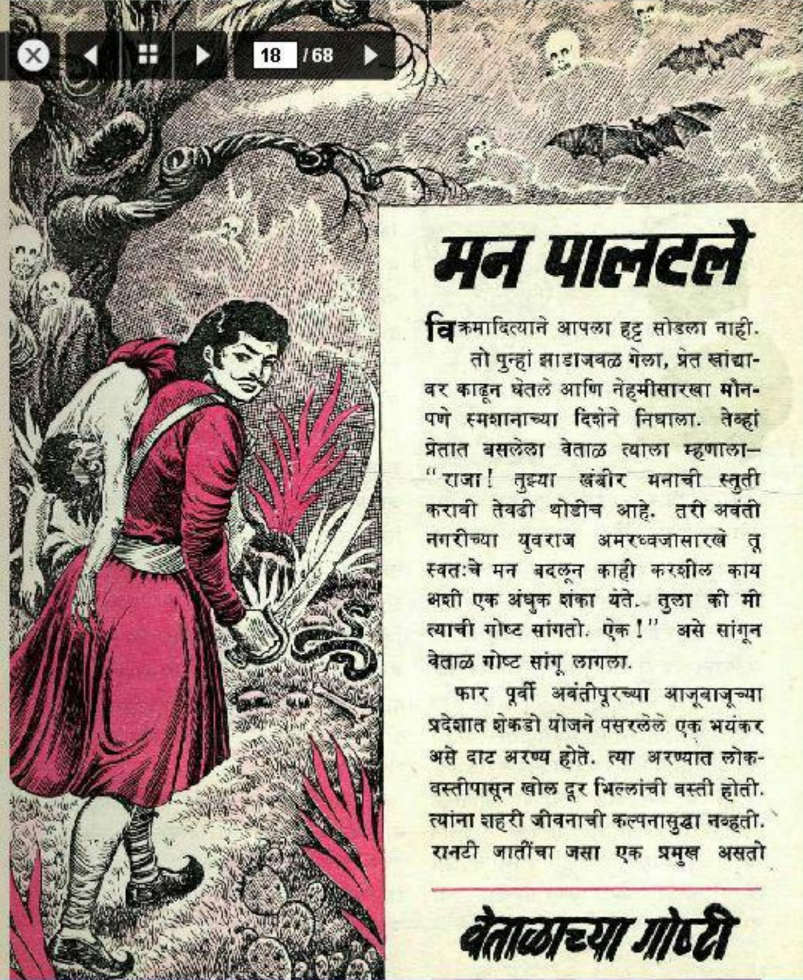
जीवदत्तला तसे करणे बरोबर वाटले. परंतु नावेत खायला फळांशिवाय काही नव्हते. तरी किनाऱ्यावर खाण्यालायक चांगली शिकार नक्कीच मिळेल, असा विचार करून त्याने खड्गवर्माचा सल्ला घेतला. त्याने पश्चिमाकाशाकडे वळलेल्या सू[illegible] कडे एकदा पाहिले व म्हणाला—"आपण ही रात्र नदीतीरावरच काढावी. खाऊन पिऊन झोपूया आणि पहाटे पुढच्या प्रयाणाला निघू या."

जीवदत्तने मणिभूषणला विचारले—"ऐकलेसना खड्गवर्मा म्हणाला ते? नाव किनाऱ्याला लाव."

मणिभूषण मागेपुढे करू लागला. म्हणाला—"माझ्या मित्राने शक्य होईल तितक्या लौकर तुम्हांला घेऊन यायला सांगितले आहे! रात्रभर आपण येथे राहलो तर उशीर नाही का होणार? आणि माझ्या मते येथे रात्रभर राहणे धोक्याचे आहे."

जीवदत्त करड्या स्वरात म्हणाला—"येथे आज्ञा हुकूम आमचा! तरुण मुलींना पळवून नेणाऱ्या तुझा मित्र मणिरंजितचा नाही! नाव किनाऱ्याला लाव! ऐकू आले का?"

मणिभूषणने जास्त न बोलता नाव किनाऱ्याकडे वळविली. (क्रमशः)

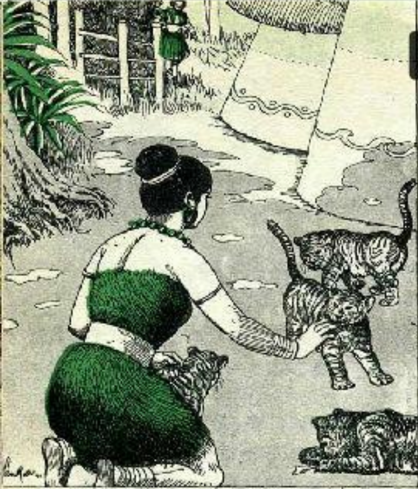

मन पालटले

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो पुन्हां झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीसारखा मौनपणे स्मशानाच्या दिशेने निघाला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! तुझ्या खंबीर मनाची स्तुती करावी तेवढी थोडीच आहे. तरी अवंती नगरीच्या युवराज अमरध्वजासारखे तू स्वतःचे मन बदलून काही करशील काय अशी एक अंधुक शंका येते. तुला की मी त्याची गोष्ट सांगतो. ऐक!" असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फार पूर्वी अवंतीपूरच्या आजूबाजूच्या प्रदेशात शेकडो योजने पसरलेले एक भयंकर असे दाट अरण्य होते. त्या अरण्यात लोकवस्तीपासून खोल दूर भिल्लांची वस्ती होती. त्यांना शहरी जीवनाची कल्पनासुद्धा नव्हती. रानटी जातींचा जसा एक प्रमुख असतो

तसा त्या भिल्लांचा देखील एक नायक होता. त्या जातीतले लोक आपल्या नायकाच्या आज्ञेप्रमाणेच वागत. त्याच्या आज्ञेबाहेर कधी कोणी वागत नसे.

अवंतीपूरचा युवराज अमरध्वज हा त्या अरण्यात शिकारीला जात असे. तो फार साहसी व पराक्रमी होता. काही शस्त्रास्त्र हातात घेतल्याशिवाय वाघांसिहांसारख्या क्रूर जनावरांनादेखील तो सहजी ठार करीत असे.

एकदां अमरध्वज त्याच्या हातातून निसटून पळून गेलेल्या वाघाचा पाठलाग करीत दूर अरण्यात गेला आणि नकळत भिल्लांच्या वस्तीजवळ येऊन पोचला. त्या अरण्यात माणसांची वस्ती असू शकेल, याची त्याला कल्पनादेखील नव्हती. भिल्लांच्या वस्तीत पोचल्याबरोबर त्याला एक अत्यंत सुंदर भिल्ल तरुणी दिसली. ती वाघांच्या छाव्यांबरोबर खेळत होती.

युवराजाने तिला पाहिले त्याच वेळी तिनेदेखील युवराजाला पाहिले. दोघांची दृष्टादृष्ट झाली. दोघे परस्परांचे सौंदर्य पाहून आश्चर्यचकित झाली. कोणताही दागिना अंगावर नव्हता की सुंदर वस्त्रे तिच्या अंगावर नसूनही साध्या रानटी लोकांच्या पोषाखात इतके सौंदर्य एकवटलेले पाहून युवराज साहजिकच फारच चकित झाला. तिने तरी भिल्ल तरुणांनाच आजपर्यंत पाहिले होते. अगदी पहिल्याने तिने सुसभ्य समाजातल्या इतक्या सुंदर तरुणाला पाहिले होते. तिला पुरुषात इतके सौंदर्य असू शकते या गोष्टीवर विश्वासच होईना. कोणीतरी देवच तर आकाशातून अवतरला नसेल! ती आश्चर्याची गोष्ट वस्तीतल्या इतरांना सांगण्यासाठी ती धावली. युवराज देखील तिच्या पाठोपाठ गेला.

ते पाहून अनेक भिल्ल तरुण हातात भाले घेऊन त्यांच्या चारीबाजूला घोळका करून चालू लागले. त्यांच्याबरोबर ती तरुणीसुद्धा होतीच. अमरध्वज त्या तरुणांना म्हणाला—"मी अवंतीपूरचा युवराज आहे. तुम्हांला [illegible] करावे म्हणतो."

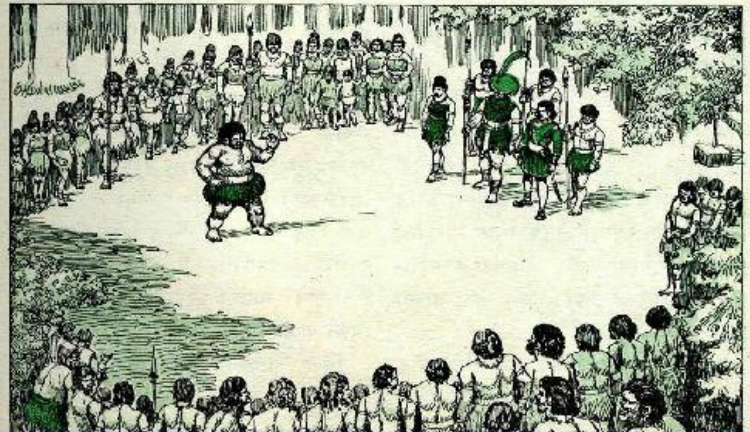
भिल्ल परस्परांकडे पाहू लागले. त्यांच्यापैकी वयाने थोडा मोठा होता तो युवराजाला बरोबर यायला सांगून आपल्या नायकाकडे त्याला घेऊन गेला. नायकाने त्याच्या तोंडी सर्व ऐकून घेतले व विचारले—"या मुलीशी विवाह करायचा म्हणत असशील तर तुला एक परीक्षा द्यावी लागेल. तू आहेस का तयार?"

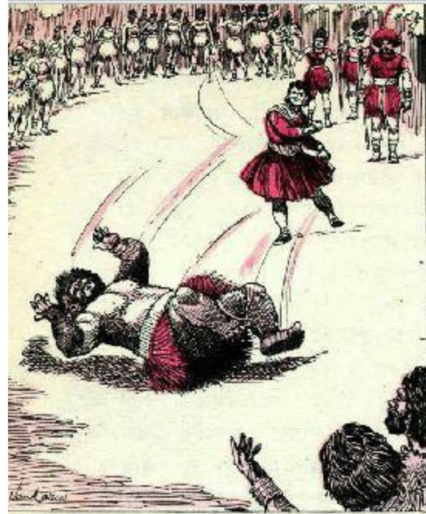
युवराज अमरध्वज साहसी व पराक्रमी होताच. तो तयार झाला.

"तरमग चल!" असे सांगून भिल्लांचा नायक युवराजाला अरण्यातल्या एका उघड्या पटांगणात घेऊन गेला. पाहतां पाहतां भिल्ल पुरुष व स्त्रिया मुलांबाळांसह त्या मैदानात जमा झाली. नायकाने सर्वांना गोल उभे रहायला सांगितले.

थोड्याच वेळाने गर्दीतून एक भयंकर शक्तिशाली असा भिल्ल पुढे आला. त्याच्याबरोबर काही लोक डफ घेऊन आले. हत्तीसारखे होते त्या गलेलठ्ठ पहिलवानाचे शरीर. त्याचे तोंड भयंकरच होते. ते पाहून अमरध्वजला त्याची घृणाच वाटली.

त्या भयंकर माणसाकडे बोट दाखवून भिल्ल नायक अमरध्वजला म्हणाला—"आमच्या वस्तीत याच्याहून बलवान पराक्रमी दुसरा कोणी नाही. तुला आमच्या मुलीशी विवाह करावयाचा असेल तर तू द्वंद्वयुद्धात याला जिंकले पाहिजेस!"

अमरध्वज भिल्ल नायकाला म्हणाला–"तुमच्या मुलीला योग्य वर निवडण्याची ही रीत बरोबर नाही. याला जिंकायला पशुबळच पुरे पडेल. परंतु जांवयात बुद्धी, सौंदर्य इत्यादी गोष्टीसुद्धां लागत नाही का?"

"आम्ही जंगलात राहणारे रानटी जातीचे लोक. आमची पद्धत आमची आणि तुमची पद्धत तुमची. तुमची पद्धत आम्हांला काय उपयोगाची? तुला आमच्या या पहेलवानाशी युद्ध करायचे नसेल तर आल्या वाटेने चालू लाग!"

ते ऐकून भिल्ल जातीचे सर्व लोक खदखदां हंसले.

"मी त्याच्याशी द्वंद्वयुद्धास तयार आहे!" अमरध्वज म्हणाला. लगेच सर्वांची तोंडे बंद झाली. सर्वत्र शांत झाले.

दोघांची कुस्ती सुरू होताच भिल्ल पहलवानाने अमरध्वजाला सहज उचलून दूर फेकून दिले. सर्वांनी टाळ्या वाजविल्या व हंसू लागले. भिल्लकन्येने सुद्धां टाळ्या वाजविल्या व खूप हसली.

भिल्ल तरुणाच्या बळाची कल्पना एका क्षणात अमरध्वजला आली. त्याला थोडे आश्चर्यपण वाटले. परंतु त्याच्या अंगात होते ते फक्त राक्षसी बळच होते, बुद्धी थोडेदेखील नव्हती. डाव पेचतर माहीतच नव्हते. हे सर्व ओळखून अमरध्वज ज्या जागी पडला होता त्या जागेवरून उठून निघाला तो जवळ येत असतां विजेच्या वेगाने अमरध्वजाने त्याच्या डोक्यात इतक्या जोराने लाथ मारली की तो अमरध्वजाच्या अंगावर पडला. परंतु अमरध्वज तत्परतेने बाजूला सरकला व भिल्ल तरुण जमिनीवर आदळल्यावर आपल्या मनगटाने त्याची मान रगडू लागला. भिल्ल युवक निरुपाय व शेवटी गतप्राण होऊन जमिनीवर पडला. ते पाहून सर्वांनी टाळ्या वाजविल्या. भिल्ल कन्येनेदेखील टाळ्या वाजविल्या.

भिल्ल नायकाने अमरध्वजाची पाठ थोपटली व म्हणाला–"शाबास! तू खरो- [illegible] आहेस. [illegible] मुल[illegible] योग्य वर आहेस. मी तुमचा दोघांचा विवाह करून देतो."

"तिच्याशी लग्नाचा विचार मी आतां सोडला आहे. आतां मी तुमचा सर्वांचा निरोप घेतो." अमरध्वज म्हणाला.

तो थोडेच अंतर चालून गेला असेल, सर्व भिल्लांनी त्याला अडविले.

भिल्ल नायक त्याला म्हणाला–"हे पहा, युवराज मी सांगतो ते ऐकून मग जा. तुमच्या हाती हरलेल्याशीच या मुलीचे लग्न व्हायचे ठरले होते. कारण तिच्याशी लग्न करण्याची इच्छा दर्शविणाऱ्या सर्वांना त्याने जिंकले होते. कित्येक त्याच्या हाती ठार देखील झाले. म्हणून मी तुला त्याच्याशी कुस्ती खेळून त्याला जिंकण्याची अट घातली होती. आतां तुला जसे वाटेल तसे ठरवून तू जा."

त्याला अडवून उभे राहिलेल्या भिल्लांनी त्यांच्या नायकाची इच्छा ओळखली व अमरध्वजला वाट दिली. परंतु तो जागचा हलला नाही. काही वेळ विचार करून म्हणाला–"मी लग्न करणार आहे."

नायकाने दोघांना विवाहबद्ध केले आणि त्यांना प्रेमाने निरोप दिला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला–"राजा! युवराजाने त्या भिल्ल कन्येशी विवाह करण्याचे सांगून विवाह करण्याचे प्रथम कां नाकारले? त्या भिल्ल पहलवानाने युवराजाला उचलून दूर फेकून

दिल्यावर भिल्ल कन्या हसली म्हणून का? तसे असेल तर पुन्हां त्याचा विचार कसा काय बदलला न त्याने तिच्याशी कां विवाह केला? त्याला परत जाऊ द्यायचे सांगून तो चालू लागल्यावर भिल्ल त्याला ठार तर करणार नाहीत या भीतीने का? या शंकांचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"त्या भिल्ल कन्येशी लग्न करायचे असेल तर राक्षसी देह असलेल्या त्या तरुणाला कुस्तीत जिंकावे लागणार व तशी भिल्ल लोकांची रीत आहे, हे ऐकल्यावरच त्याने तिच्याशी लग्नाचा विचार मनातून काढून टाकला होता. कारण तो अगदीच रानटीपणा होता. परंतु कोणी भित्रा म्हणू नये यासाठी तो त्याच्याशी कुस्तीला तयार झाला. भिल्ल कन्या भिल्ल तरुणाचे बळ पाहून हसली किंवा नंतर अमरध्वजाने त्याला [illegible] लागली या गोष्टीचा त्याच्या मनावर काहीच अनुकूल किंवा प्रतिकूल परिणाम झाला नाही. कारण तो भिल्ल तरुण जिंकला तेव्हां जशी ती हसली तशीच तो मेला तेव्हां देखील हसली. तिला त्यात दुःख मुळीच झाले नाही. तरमग तो तिच्याशी लग्नाला कसा काय तयार झाला? तिच्याशी याचे लग्न व्हायचे ठरले होते तो तर ज्या हातीच मेला होता. त्याने त्यापूर्वी कित्येकांना जिंकले तरी होते किंवा ठार तरी केले होते. शौर्य साहसाची कदर करणारी ती भिल्ल कन्या आणखी कोणाशी लग्न करील याची शक्यता जवळजवळ नव्हतीच. त्याला शूर पराक्रमी मानून ती त्याच्याशी लग्नाला तयार झाली होती. म्हणून युव-राजाचे मन दुसऱ्यांदा पालटले."

अशातऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

राजप्रतिनिधीचे घोडे

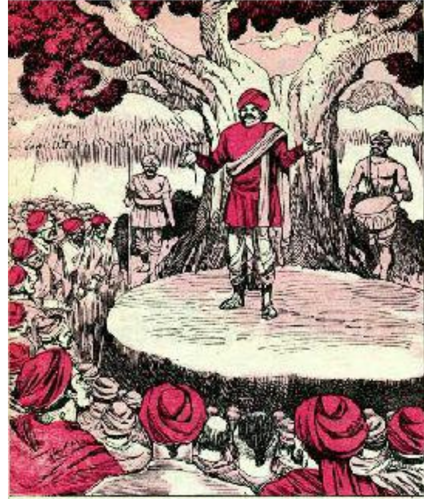
चित्रसेन राजा महेंद्र देशात राज्य करीत असतां त्या देशात पीक उत्तम होते आणि उद्योग धंदे व व्यापार व्यवसायाची उन्नती होत होती. देशात आहार वस्तू मुबलक होत्या. त्याच बरोबर सोने, चांदी व हिऱ्या माणक्यांनी राजाचा कोषच नव्हे तर श्रीमंतांच्या तिजोऱ्या देखील भरलेल्या असत. त्या भरभराटीच्या काळात नागरिक सुखी होते आणि काही पेठांना मोठ्या नगरांचे स्वरूप आले होते.

अशा मोठ्या नगरांची नागरिक कामे व राज्यव्यवस्थेची कामे सुरळीतपणे चालावी यासाठी काही तर विशेष व्यवस्था करावी असे राजाच्या मनात आले. म्हणून राजाने अशा मोठमोठ्या नगरात राजप्रतिनिधी नेमण्याचा विचार केला. परंतु अशा राज-प्रतिनिधींची निवड प्रजेने करावी असे राजाला वाटले. त्यांच्यावरच आपला प्रतिनिधी निवडण्याची जबाबदारी टाकली तर नागरिक चांगला आणि कर्तबगार असा निवडतील प्रतिनिधी व तो प्रतिनिधी जास्त जागरूकपणे काम करील अशी कल्पना पण होती.

महेंन्द्र देशात राजधानीच्या पाठोपाठ मोठे असे शहर म्हणजे आनंदपुर हे नगर होते. तेव्हां त्याच नगरात प्रथम राज-प्रतिनिधीची निवड करावी व नवीन पद्धत कितपत कामाची होते हे पहावे, असा राजाने विचार केला. आनंदपूर ही व्यापाराची एक मोठी पेठ होती. ती दहा लाखांची एक वस्ती होती. गावात उंच इमारती व वाडे, रुंद रस्ते व राज मार्ग होते. आनंदपूरच्या पेठेत परदेशी व्यापारी देखील फार मोठ्या संख्येने येत जात.

चित्रसेन राजाने आपला विचार त्याचे प्रधान चतुर यांना कळवून त्यांचा

श्री मनोधर जाधव

सल्ला विचारला. तेव्हां प्रधान म्हणाला– "महाराज! रानात राहणाऱ्या एका जातीचे लोक आपला नायक निवडून त्याच्या बोलण्या सांगण्याप्रमाणे वागतात तसे निरनिराळ्या जातीचे आणि धंद्यात पडलेले शहरात राहणारे लोक आपला नायक निवडून त्याच्या म्हणण्याप्रमाणे वागतीलच हे सांगणे थोडे कठीण आहे. त्यापेक्षां योग्य व समर्थ अशा माणसाची आपणच निवड करून त्याला नेमावे, असे मला वाटते!"

परंतु चतुराचा सल्ला राजाला आवडला नाही. नगरपालकाची नेमणूक नागरिकांच्या हितासाठी करावयाची आहे. आपले हित नागरिकांनाच जास्त चांगले समजते. त्यासाठी जास्त काम करण्याची योग्यता ज्याच्यात असेल अशा माणसाची तेच निवड करतील. त्यात गैर काय?

दहा लाख लोकांचा एकच प्रतिनिधि निवडण्यात अनेक अडचणी येतील असे वाटल्यावरून राजाने आनंदपुराच्या बारा पेठा आंखून दिल्या. त्या पेठांची व्यवस्था पाहण्याचे काम एकाला दिले तर जास्त सोयीचे होईल, त्यानंतर त्या सर्वांनी मिळून सर्व शहराकरितां म्हणून एक शहर प्रमुख निवडावा. तो शहराचा मुख्य शासक व इतर सर्व त्याच्या देखरेखी खाली उप-शासक राहतील व त्याला मदत करतील असा निर्णय राजाने घेतला.

ती गोष्ट सरकारी आज्ञेने आनंदपूरला जाहीर करण्यात आली आणि निवडणुकीची सर्व तयारी झाली.

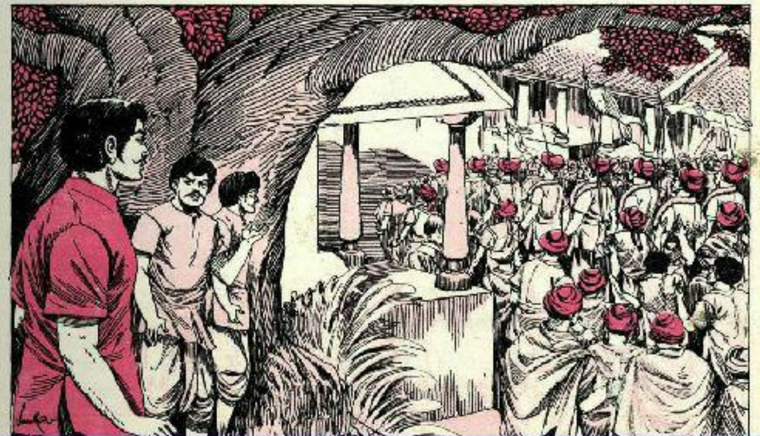
आनंदपूर येथे सुचारु नावाचा एक विद्वान रहात असे. तो त्याच नगरात जन्मला व वाढला. त्याला ते शहर म्हणजे पंच-प्राणासारखे होते. त्या शहरात शांतता व सुव्यवस्था नांदावी यासाठी जीवेभावे अनेक लोकहिताची सार्वजनिक त्याने कामे केली होती. राजाश्रम मिळून शहरात नवीन व्यवस्था होणार हे ऐकून त्याला परमानंद झाला. त्याने विचार केला आपणदेखील

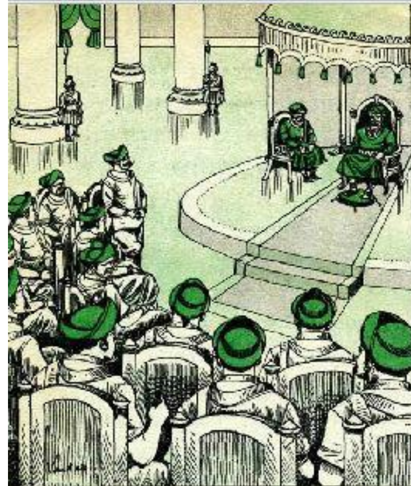
एक संघटनासुद्धा होती.

सुचारुप्रमाणे अनेक श्रीमंतांनी आणि व्यापाऱ्यांनी निवडणुकीत भाग घ्यायचे ठरविले. कारण नवीन राजवटीत त्यांना प्रामुख्य मिळाले तर त्यांना खूप फायदा मिळेल असे साहजिकच त्यांना वाटले. म्हणून त्यांनी त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे वागणारे बोलणारे असे जे लोक होते त्यांना उभे करून त्यांनी निवडून यावे यासाठी पाण्या-सारखा पैसा खर्च केला व त्यांना विजय मिळवून दिला. बारा अशिक्षित खुशालचेंडू लोक उपशासक म्हणून निवडून आले. सुचारु व त्याच्या अनुयायांचा पूर्ण पराभव झाला.

सुचारुच्या पराभवाची गोष्ट ऐकून राजालासुद्धा आश्चर्य वाटले. राजप्रतिनिधी होण्यालायक त्याच्याहून जास्त चांगला दुसरा कोणी मिळणे शक्य नाही, असे राजाला वाटत होते. परंतु बारा लबाड व लुच्चेच निवडणूक जिंकले.

मंत्री चतुर राजाला म्हणाला–"महा-राज! आपल्या सुंदर नगराची शासन व्यवस्था या मूर्खांच्या हातात देऊ नका. नागरिकांनी त्यांचे हित करणारा कोण, हे ओळखले नसल्याचे जाहीर झाले. आतां तरी आपण स्वतःच एखाद्या योग्य..." असे म्हणू लागतांच राजा त्याला मध्येच थांबवून म्हणाला–"प्रजेचा त्याच्यावर विश्वास नाही हे दिसते आहे. सुचारु हा सदाचरणी

असू शकेल. परंतु तो श्रीमंत नाही. नागरिकांनी श्रीमंतांना निवडले आहे. नको कसे म्हणतां येईल?"

प्रमुख राजप्रतिनिधीची निवड मात्र बरेच दिवस झालीच नाही. उपशासकांची निवड होऊन कित्येक दिवस लोटले. त्यांतल्या प्रत्येकाला वाटे की तो प्रमुख शासक म्हणून निवडून यावा. एक महिना लोटला तरीदेखील प्रमुख शासकाची निवडणूक झाली नाही.

निवडणूक न होण्याचे कारण काय, हे पाहून यावे या हेतूने राजा स्वतः प्रधानाबरोबर आनंदपूरला आला. त्याने सर्व उपशासकांची सभा बोलावून विचारले–

शासकाची निवडणूक न व्हायला?"

ते म्हणाले–"महाराज! तसे विशेष काही नाही. आपण आलाच आहां तर आपणच आमच्या पैकी ज्याला वाटेल त्याला आपला प्रतिनिधी नेमण्याची कृपा करावी."

मंत्री राजाला हळूच म्हणाला–"आपला प्रमुख कोण असावा हे ठरवू न शकल्यावर हे सर्व मूर्ख प्रजेचे प्रश्न कसे काय सोडणार? आपणच विचार करावा."

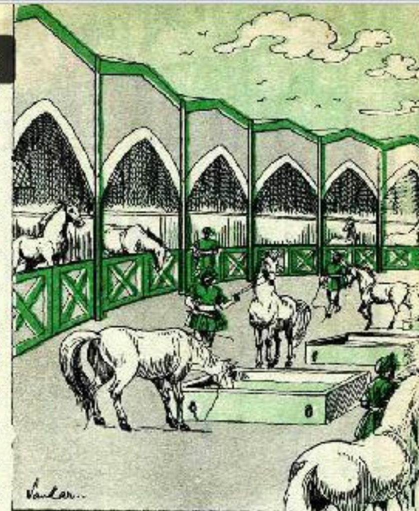
हे त्यांच्या नम्रपणाचे लक्षण आहे, मूर्खपणाचे नव्हे!" राजा म्हणाला.

त्यानंतर राजाने त्या बारा जणांपैकी थोडासा हुशार वाटला अशा धनगुप्त नावाच्या एकाला प्रमुख शासक म्हणून नेमला आणि आपल्या राजधानीत निघून गेला.

एका नवीन तऱ्हेने फक्त नगरासाठी एक राजवट सुरू होताच नवीन प्रश्न उपस्थित होऊ लागले. प्रत्येक पेठेतले नागरिक आपापल्या पेठेत नवीन काही सोयी करून द्याव्या म्हणून आपल्या पेठेच्या शासकाला आग्रह करू लागले. एका पेठेत नवीन एखादी सोय करून द्यावी तर दुसऱ्या पेठात आणखी काही सोयी करून द्याव्या म्हणून चळवळ सुरू होऊ लागली. या चळवळींच्या मुळाशी त्या त्या पेठेतले उपशासकच होते.

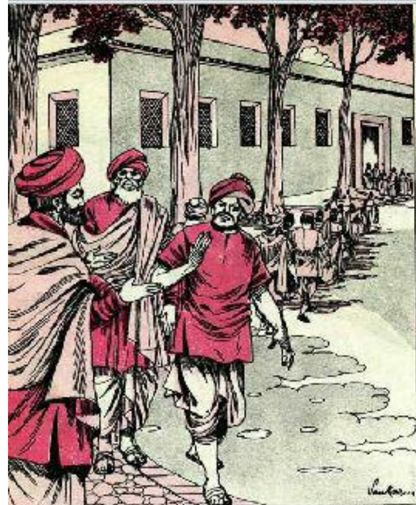
शासकाला, म्हणजे धनगुप्ताला हे चांगले माहीत होते. कारण ते सर्व त्याचे सहायक नव्हतेच, त्याचे प्रतिस्पर्धी होते. अशा लोकांनी उभे केलेले प्रश्न कसे सोडवायाचे, धनगुप्ताला हे कळेना. म्हणून प्रत्येक प्रश्न सोडवावा कसा याविषयी महाराजांचा सल्ला घेण्यासाठी तो राजधानीकडे धाव घेऊ लागला. धनगुप्त त्या पदास आयोग्य असल्याचे थोड्याच दिवसात राजाला चांगले कळले. परंतु प्रधानासमोर हार मानावी लागेल म्हणून राजा धनगुप्ताला सल्ला देत राहला. परंतु धनगुप्ताच्या डोक्यात राजनीतीची तत्वे थोडीदेखील शिरली नाहीत. त्याला कळले ते एवढेच की प्रश्न उभा राहला की महाराजांकडे धाव घ्यायची आणि राजाच्या आज्ञेचे डोळे मिटून पालन करायचे.

परंतु धनगुप्तासमोर एक मोठा प्रश्न उभा राहीला. राजधानी व आनंदपूर दोन्ही शहरातले अंतर जास्त होते. चांगल्या घोड्यावर जायचे झाले तर दीड दिवस लागे. दर आठवड्यात एकदां तरी राजधानीला जावे लागे. धनगुप्त आपल्या प्रवासासाठी प्रजेचा पैसा खर्च करून दर महिन्याला दोनदोन घोडे याप्रमाणे विकत घेऊ लागला. त्याच्याकडे चांगल्या जातीचे आठ घोडे झाले. एकदां प्रवास करून

आलेल्या घोड्याला दोन महिने विश्रांती मिळे. या घोड्यांचा खरारा, दाणापाणी आणि औषधपाणी करण्यासाठी दोघे नोकर व अश्व वैद्यकात प्रवीण असे दोघे अश्व वैद्य नेमण्यात आले. घोड्यांसाठी सुंदर तबेले बांधण्यात आले आणि उच्च प्रतीचा दाणा परदेशातून मागविण्यात येऊ लागला. कारण सर्व राजवट त्या घोड्यावरच तर अवलंबून होती.

एक वर्ष झाल्यावर धनगुप्तने राज्यव्यवस्थेचा पूर्ण अहवाल तयार करून घेऊन महाराजांना सादर केला. त्या अहवालात महाराजांना नवीन असे काही एक दिसले नाही. महाराजांनी केलेल्या निर्णयांचा

अंमलच काय तो होता. त्यात महाराजांचा सल्ला या सदरात सर्वांत जास्त खर्च आढळून आला. कोणत्याही नवीन योजनेखातर किंवा सोयीखातर तेवढी मोठी रक्कम खर्च झालेली नव्हती. प्रधान बरोबरच होते म्हणून राजाने प्रमुख शासकाला त्या खर्चाचा तपशील विचारला नाही.

नंतर राजा प्रधानाला म्हणाला– "धनगुप्त खरोखरच इमानदार दिसतो! त्याने आपल्या अधिकाराचा कोठे दुरुपयोग केल्यासारखा दिसत नाही."

प्रधान चतुर स्मित करून म्हणाला– "त्याने अधिकाराचा उपयोग करण्यासारखे होतेच काय? आपणाच केलेले सर्व निर्णय होते नाही का? म्हणून तर आपला सल्ला घेण्यासाठी खर्चाची रक्कम इतर सुखसोयी व प्रजेच्या उपयोगाच्या कामांसाठी खर्च केलेल्या रकमांपेक्षां जास्त मोठी आहे!"

चित्रसेन राजाच्या मनाला ती गोष्ट बोचली. तो मंत्र्याला म्हणाला–"आनंदपूरची परिस्थिती स्वतः पाहून यावी, म्हणतो. आपण वेष पालटून जाऊन पाहून यायचं का?"

दोघे वेष पालटून आनंदपूरला हिंडत असता नगराचे वैभव पाहून चकित झाले. प्रत्येक गल्लीत एक सरकारी दवाखाना, पाणी भरायला हौद व विहिरी आणि मोठमोठी दुकाने होती.

चित्रसेन एका गल्लीतून जात असतां त्याला एक मनुष्य भेटला. त्याला त्याने विचारले–"तुमचा प्रमुख शासक फार योग्य दिसतो नाही का? हे दवाखाने आणि प्रजेसाठी केलेल्या सोयी वगैरे राजधानीत सुद्धा नाहीत!"

ते ऐकून तो मनुष्य म्हणाला–"काय हो या गावात तुम्ही नवीन आल्यासारखे दिसता आहां. ह्या सोयी मुख्य शासक येण्या पूर्वीपासून आहेत. सुचारू व त्याचे तरुण स्वयं सेवक सर्वांनी मिळून या नगराचे रूप केव्हांचे बदलून ठेवले आहे. आतां धनगुप्ताच्या कारकीर्दीविषयी विचाराल तर [illegible] घोड्याचा जन्म घ्यायला हवा." असे सांगून निघून गेला.

धनगुप्ताच्या राज्यव्यवस्थेशी घोड्यांचा संबंध काय हे राजाला कळले नाही. म्हणून त्याने प्रधानाकडे प्रश्नार्थक दृष्टीने पाहिले. चतुराला त्या गोष्टीचा अर्थ कळल्यासारखे दिसले नाही.

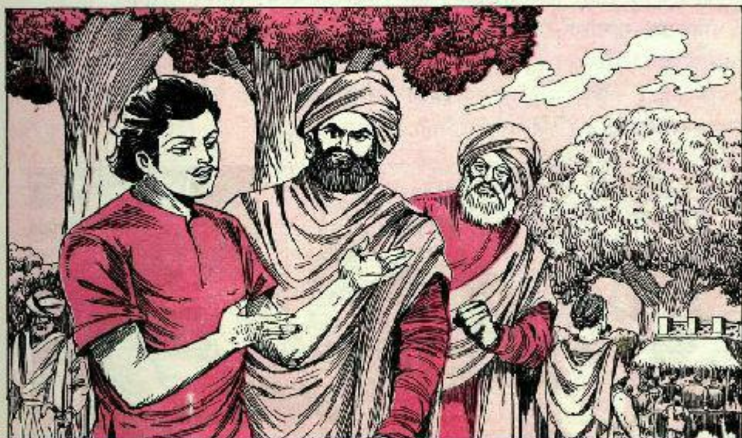
नंतर ते गावात पुष्कळ हिंडले व अनेक लहान थोर गरीब श्रीमंत नागरिकांना भेटले. जवळजवळ सर्वांनीच घोड्यांचा संबंध राज्यव्यवस्थेशी लावला. आनंदपूरला मनुष्य होऊन जन्म घेण्यापेक्षा घोडा होऊन जन्माला येणे जास्त चांगले, ही गोष्ट सर्व सामान्य माणसाला मान्य असल्यासारखी दिसली.

नतर ते सुचारूलासुद्धा भेटले. "आपण नगराची फार सेवा केल्याचे ऐकले. परंतु प्रजेने आपल्याला कां नाही निवडले?" राजाने सुचारूला विचारले.

"मी निवडणुकसाठी प्रजेची सेवा आरंभली नव्हती. म्हणून मी निवडून आलो नाही तरी माझी सेवा थांबणार नाही हे प्रजेला माहीत आहे. प्रजेला ज्यांनी पैसा दिला त्यांना प्रजेने निवडून दिले त्यात नवल ते काय?" सुचारू म्हणाला.

"तसे म्हणतां तर तुम्ही निवडणुकीला उभेच कां राहिलात?" राजाने विचारले.

"अधिकारावर आल्यानंतर प्रजेची जास्त जास्त सेवा करतां येईल असे वाटले होते!" सुचारू म्हणाला.

"अधिकारावर आहेत त्यांच्यापेक्षां तुम्हीच प्रजेची सेवा जास्त करीत आहां. शहर पाहून आल्यास कोणाला ही ही गोष्ट कळून आल्याशिवाय राहणार नाही." राजा म्हणाला.

"आपण चुकतां आहां. इतके दिवस आमच्या स्वयंसेवक संघटनेने प्रजेसाठी तयार करून दिलेल्या सुखसोयी, धनगुप्ताने सहा महिन्यांच्या आत घोड्यांसाठी तयार करून दिलेल्या सुखसोयींच्या मानाने अर्ध्या देखील नाहीत. काहीतरी प्रयत्न करून त्या घोड्यांची जी बरदास्त राखली जात आहे व त्यांना जे चैन व सुख उपभोगण्यास मिळत आहे तेवढे प्रजेला देण्याच्या प्रयत्नात आम्ही आहो!" सुचारू म्हणाला.

सुचारू राजाला प्रमुख शासकाच्या घोड्याची निगा कशी राखली जात आहे हे थोडक्यात म्हणाला–"तो तरी बिचारा काय करणार? तो स्वतः कोणतीच गोष्ट ठरवीत नाही. आपल्या म्हणण्याप्रमाणे उपशासकांनी वागावे हे त्याला शक्य नाही. प्र[illegible] गोष्टीसाठी महाराजांना [illegible] पाहिजे. म्हणून हे भाग्य त्या घोड्यांना मिळत आहे. यासाठी का महाराजांनी या प्रमुख शासकाला नेमले असे मी आश्चर्याने स्वतः-लाच कित्येकदां विचारले?"

राजाने लगेच अधिकाररीत्या जाऊन धनगुप्ताने घोड्यांची काय व्यवस्था केली आहे हे पाहिले. तेव्हां सल्ला घेण्यासाठी म्हणून येऊन त्याने खर्चाची एवढी मोठी रक्कम कां दाखविली हे राजाला कळले. एका मूर्खाच्या हाती शहराची सूत्रे देऊन प्रजेचा पैसा व्यर्थ खर्च केल्याबद्दल तो मनात-ल्या मनात खजील झाला. त्याने तावडतोब धनगुप्ताला काढून टाकले आणि सुचारूला त्याच्या जागी नेमले आणि उपशासक नेमण्याचे काम त्यालाच सोंपविले.

दुसऱ्या वर्षी सुचारूने सादर केलेल्या अहवालात महाराजांचा सल्ला या नावा-खाली एका पैचा खर्च देखील लिहिला गेला नव्हता.

आईला मुलीचा सल्ला

एका गावी राजू नावाचा एक तरुण शेतकरी रहात असे. त्याला कोणी जवळचा नातेवाईक नव्हता. वयात आल्यावर त्याचे शेजार गावच्या एका शेतकऱ्याच्या राणू नांवाच्या मुलीशी लग्न झाले.

काही काळ लोटला. एकदां राणू आपल्या नवऱ्याला म्हणाली–"सण आला आहे ना, एक नवीन लुगडे घेऊन यायला हवे. शेजारी रंगोबा आहे ना तो घेतो आहे, म्हणे नवे लुगडे!"

ते ऐकून राजू म्हणाला–"रंग्याला काय? घेईल काय वाटेल ते! त्यांच्या सारख्यांशी आपली काय बरोबरी?"

ते ऐकून राणू तोंड वांकडे करून म्हणाली–"मी कधी मागितले नाही आज मागायला गेले एक लुगडे तर काय काय बोलता आहां. माझ्या माहेरी मी तोंड उघडायची वेळ, मी मागेन ते येई!"

राजू म्हणाला–"तर मग माहेरच्या लोकांकडेच मागून हौस पुरी करून घे!"

दोन दिवस राणू रुसून बसली. तिसऱ्या दिवशी तिने विचार केला की माहेरी जाऊन आल्याशिवाय तिचा मान किंवा तिच्या माहेरच्या लोकांचा मान राहणार नाही.

मध्यंतरी राजूने घडलेली गोष्ट आपल्या सासऱ्याला कळविली होती.

तिसऱ्या दिवशी राणूने घोड्याची गाडी मागविली व मोठ्या तोऱ्यात नवऱ्याला म्हणाली–"मी माहेरी जाते आहे! रेशमी लुगडे घेऊन येते की नाही, पहा!"

ती माहेरी येऊन पोचली. गाडीतून उतरून घरात गेली.

तिचे बाबा आराम खुर्चीवर बसलेले होते. त्यांनी राणूला आलेली पाहून विचा-रले–"एकटीच कां ग आलीस? जांवई

बापू कोठे आहेत? कळविलेस देखील नाहीस? विशेष काहीं नाही ना?"

"तुमचे जांवई आले नाहीत बाबा! वसूलीची बरीच कामे आहेत त्यांना. तुम्हांला व आईला येऊन भेटावे म्हणून एकटी आले." असे म्हणत राणू सर्व घरात फिरून आली आणि विचारू लागली–"बाबा! आई दिसत नाही की घरात?"

"तुझी आई माझ्यावर रुसून तुझ्या आजीच्या घरी निघून गेली आहे!" बाप म्हणाला.

"म्हणजे! तुमचे दोघांचं भांडण झालं की काय?" राणूने बापाला विचारले.

"तसं काही नाही ग! सणासाठी रेशमी साडी घेऊन द्या म्हणाली. माझ्यात तेवढी शक्ती नाही, म्हणालो मी. झालं, रुसली आणि गेली निघून! तूच बोल आतां, तुझ्या लग्नासाठी काढलेले कर्ज अजून डोक्यावर आहे. आतां रेशमी साडीचा हट्ट धरून ती बसली आहे, हे बरोबर दिसतं का तिला, तूच सांग." बाप म्हणाला.

एक शब्ददेखील बोलली नाही परत सासरी निघाली.

"अग पण इतकी घाई कशाला? आली आहेस तर चार दिवस राहून जा." बाप म्हणाला.

"नाही बाबा! निघालंच पाहिजे मला! आई आल्यावर सांगा तिला!" राणू म्हणाली.

"काय ग सांगू तिला?" बापाने विचारले.

"सांगा, आई! असं रुसणं शोभत नाही तुला. घरातल्या अडचणींचा विचार केल्याशिवाय तिने रेशमी लुगड्याचा हट्ट धरावा हे बरं दिसतं का? घरातली परिस्थिती ओळखून बाईमाणसाने वागायचं असते!" असें सांगून राणू एक्कयात जाऊन बसली.

राणू निघून गेल्याबरोबर तिची आई शेजारच्या घरून येऊन नवऱ्याला हसत मुखाने विचारू लागली–"तुम्ही व जांवई दोघांनी मिळून माझ्या मुलीचे उगाच हाल केलेत!"

शेरास सव्वा शेर

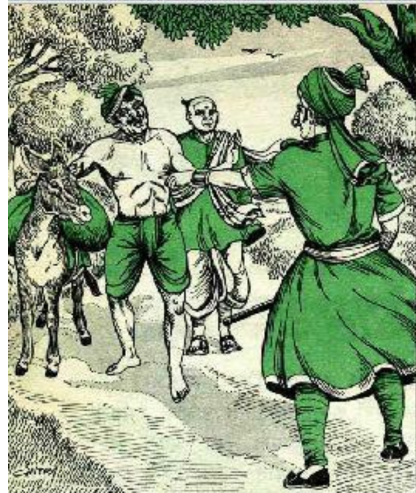
एक ब्राह्मण गुरुजी दर वर्षी गांवोगांव फिरून आपल्या शिष्यांकडून वार्षिक गुरुदक्षिणा वसूल करून आपल्या गावी परत येत असत. त्यांची गाठोडी उचलून न्यायला त्यांच्याबरोबर दोघे नोकर असत. गेल्या वर्षी पिके चांगली निघाली होती, म्हणून गुरुजींना गुरुदक्षिणा भरपूर मिळाली होती. गुरुजींना मिळालेल्या भेटी व दक्षिणांचे ओझे इतके झाले की दोघां नोकरांना ते वाहून नेणे अशक्य झाले. म्हणून दोनां ऐवजी तीन गाठोडी बांधावी लागली. दोन गाठोडी दोघां नोकरांना देऊन गुरुजींनी ती आपल्या गावी घेऊन जायला सांगितले आणि तिसरे घेऊन जायला एका नोकराला परत यायला सांगितले. नोकर परत येईपर्यंत गुरुजींना एका धर्मशाळेत उतरावे लागले.

एका गाठोड्यासह गुरुजी एका धर्मशाळेत उतरले ते दोघां ठगांनी पाहिले. त्यांनी ते गाठोडे किंवा त्यातला माल काहीतरी करून उडवायचे मनाशी ठरविले. परंतु ब्राह्मण हुशार होता आणि फार सावधगिरी बाळगीत असल्याचे लक्षात आल्यावर गाठोडे चोरून नेणे शक्य नाही हे त्यांच्या लक्षात आले.

म्हणून दोघां पैकी मोठा एका गाढवाला घेऊन धर्मशाळेत आला आणि फार नम्रपणे ब्राह्मणाला नमस्कार करून म्हणाला–"गुरुजी! माझ्याकडून आपली काही सेवा होण्यासारखी असल्यास सांगावी!"

"तसे काही नाही रे बाबा! माझे दोघे नोकर माझी दोन गाठोडी घेऊन माझ्या गावी गेले आहेत आणि मी सांगितल्याप्रमाणे एक जण परत येणार आहे. तो परत आल्यावर हे गाठोडे तो उचलून घेऊन जाईल. मी त्याच्या बरोबरच जाणार आहे." ब्राह्मण म्हणाला.

श्री ए. सी. सरकार, जादूगार

मोठ्या ठगाने ब्राह्मणाला गप्पात गुंतवून ठेवले आणि परत येणाऱ्या नोकराविषयी सर्व गोष्टी विचारून घेतल्या. नंतर त्याने धाकट्या ठगाला पाठवून नोकराला वाटेतच भेटायला सांगितले व त्याचे मालक आतांच गावी येणार नसून दोन तीन दिवस थांबून येणार असल्याने त्याने गावी परत जावे असे सांगायला सांगितले. तेव्हां नोकर परत निघून गेला.

ब्राह्मणाने आपल्या नोकराची वाट बराच वेळ पाहिली. तो गेल्यापासून चवथा दिवस उजाडला तरी तो न आलेला पाहून ब्राह्मणाला धीर धरवेना. त्याच्या घरी देवीची पूजा होती. म्हणून वेळेवर जाणे आवश्यक होते. [illegible] मनःस्थितीत असतां मोठा ठग त्याला येऊन भेटला आणि अत्यंत नम्रपणे विचारू लागला–"गुरुजी! माझ्यालायक काही सेवा असेल तर सांगायला संकोच करू नका."

"तुझ्या गाढवावर माझे एवढे हे गाठोडे ठेवून पोचवशील का?" ब्राह्मणाने त्याला विचारले.

त्याने विचारले–"हो, नेईन की पण काय द्याल?"

ब्राह्मणाने पांच रुपये द्यायचे मान्य केले आणि ठगाने ते कबूल केले.

गाठोडे गाढवाच्या पाठीवर टाकून ब्राह्मण त्या ठगाबरोबर आपल्या गावी निघाला. दोघे जेमतेम एक मैलभरच चालून गेले असतील, मध्येच धाकटा ठग पोलीसाचा वेष करून आला आणि त्यांना अडवून विचारू लागला–"काय रे, हे गाढव तर चोरून आणलेले दिसते आहे. रघू परटाचे गाढव चार दिवस झाले कोणी तरी चोरून नेल्याची नोंद ठाण्यावर झाली आहे."

मोठा ठग म्हणाला–"वा रे वा! हे तर माझं गाढव आहे. गेल्या वर्षी आठवड्याच्या बाजारात तीस रुपये मोजून दिले आहेत, वाटलं काय तुला?"

"त्याच्या डाव्या कानावर जखमेचा एक व्रण आहे. हे रघूचेच गाढव आहे. [illegible] एक दांत सुद्धा पडलेला आहे. पाहू दे मला त्याचे दांत." पोलीसाच्या वेषात आलेला धाकटा ठग म्हणाला.

त्या गाढवाचा दांत खरोखरच पडलेला होता. ते पाहून ब्राह्मणाला देखील आश्चर्य वाटले.

"त्यात काय? कानाला जखमांचे व्रण तर गाढवा गाढवांना असतात? आणि दांत काय या एकट्याचेच पडले आहेत वाटते?" मोठा ठग म्हणाला.

"खोगिराचे खालचे अस्तर लाल आहे आणि त्याच्यावर रघू असे नाव पण लिहिलेले आहे. पाहू दे मला याचे खोगीर!" पोलीस वेषांत असलेला धाकटा ठग म्हणाला.

ते देखील खरे ठरले. आतां गाढव चोरून आणलेले होते हेदेखील सिद्ध झाले. म्हणून आपली चोरी पकडली गेली आणि पळून जाण्याशिवाय दुसरा मार्ग नाही असे जणुकाही दाखविण्यासाठी मोठा ठग निसटून पाय काढण्याचे सोंग करू लागतांच धाकट्या ठगाने त्याला पकडले आणि ब्राह्मणाला म्हणाला–"महाराज! तुम्हीदेखील न्यायालयात आलं पाहिजे!"

"मला कशाला तुमच्या भानगडीत ओढतो आहेस, बुवा? मला या माणसाच्या

चोरीची गोष्ट मुळीच माहीत नाही." ब्राह्मण दीन मुद्रेने म्हणाला.

"ते काही असो, तुम्ही न्यायाधीशासमोर उभे राहून, पाहिजे तर तेच सांगा! परंतु तुम्ही आले हे पाहिजेच!" धाकटा ठग म्हणाला.

"बावा रे! मी तुला शंभर रुपये देतो, मला सोड." ब्राह्मण म्हणाला.

"तसं असेल तर तुम्ही खुशाल जा." धाकटा ठग म्हणाला.

"तरमग माझं हे गाठोडे? ते न्यायला हवं की!" ब्राह्मण म्हणाला.

"गाढवाला नाही सोडता येणार. हे गाठोडे तुम्ही उचलून घेऊ जाऊ शकणार नाही का?" धाकटा ठग म्हणाला.

गाठोडे फार जड होते. ते उचलून नेणे शक्य नसल्याचे ब्राह्मण म्हणाला. तेव्हां धाकटा ठग म्हणाला–"काळोख सुद्धा पडू लागला आहे. रांत्री तुम्ही, गाढव आणि हा चोर सर्व पोलिसाच्या पाहऱ्यात आमच्या घरी रहा. उद्या सकाळी दुसरे गाढव विकत घेऊन देतो. त्याच्यावर गाठोडे टाकून तुम्ही आपल्या गावी जा."

नको ते नेमके ब्राह्मणाने मान्य केले आणि त्या दिवशी रात्री ब्राह्मणाला नको ते सर्व लाभले! दुसऱ्या दिवशी सकाळी ब्राह्मणाला नवीन गाढव भाड्याने पन्नास रुपये मोजल्यावर मिळाले. धाकट्या ठगाला

शंभर रुपये द्यावे लागले ते लागलेच. ते दिल्यावरच सुटका मिळाली. नंतर आपले गाठोडे गाढवाच्या पाठीवर टाकून ब्राह्मण घरी पोचला.

त्याने गाठोडे सोडून पाहिले तर त्यात जुने फाटके कपडे व दगड धोंड्याशिवाय काही मिळाले नाही. ठगांनी त्याला हजार रुपयाला लुबाडले. होते ब्राह्मणाने चोरांची सर्व लबाडी ओळखली. त्याला असावध व भोळा समजून फसविणाऱ्यांची खोड मोडायचे त्याने ठरविले.

चांभाराच्या देवाला खेटरांची पूजा, या म्हणीप्रमाणे या लबाडांना चांगला धडा मिळेल असे काहीतरी केले पाहिजे, ब्राह्मणाने मनात विचार केला.

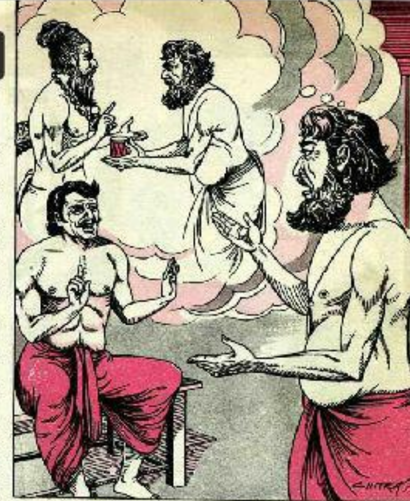
यथावेळी त्याच्या घरातली देवीची पूजा वगैरे उरकली. दुरदुरून आलेली नातेवाईक मंडळी परत आपापल्या गावी गेली. आतां मनातला बेत पार पाडण्याचे त्याने ठरविले. त्याच्या शेजारीच एक जादुगार मित्र रहात असे. त्याचा सल्ला ब्राह्मणाने घेतला. त्याने ब्राह्मणाला एक युक्ती सुचविली. ती युक्ती यशस्वी व्हावी म्हणून त्याने त्या ब्राह्मणाला एक आवश्यक वस्तूदेखील दिल्या. ब्राह्मणाने त्याची शेंडी, दाढी मिशा सर्व वाढविल्या आणि सैंपाक्याचा वेष करून जादुगाराने दिलेल्या वस्तू एका पिशवीत ठेवून ठगांना धडा द्यायला निघाला.

तो धाकट्या ठगाच्या घरी गेला आणि गोड गोड शब्दात त्याच्यावर किती संकटांवर संकटे ओढविली हे सांगून त्याने धाकट्या ठगाच्या मनात विश्वास उत्पन्न केला. दोघे ठग एकाच घरी रहात होते. त्यांना कोणी सैंपाक करून वाढायला नव्हता. म्हणून त्यांनी ब्राह्मणाला आपल्या घरात सैंपाक करायला ठेवून घ्यायचे ठरविले. त्यांनी ब्राह्मणाला मुळीच ओळखले नाही. ब्राह्मण सैंपाक करण्यात हुशार होता. म्हणून त्याने निरनिराळी पक्वान्ने तयार करून आपल्या मालकांना खूष केले.

एक दिवशी रात्री दोघे ठग आल्याबरोबर ब्राह्मणाने त्यांना काही तरी अत्यद्भुत पक्वान्न करून वाढले. इतके चांगले पक्वान्न त्यांनी त्यापूर्वी जन्मात कधी चाखले नव्हते. ब्राह्मणाने ते पक्वान्न स्वतः-च्या बुद्धीने तयार केले होते.

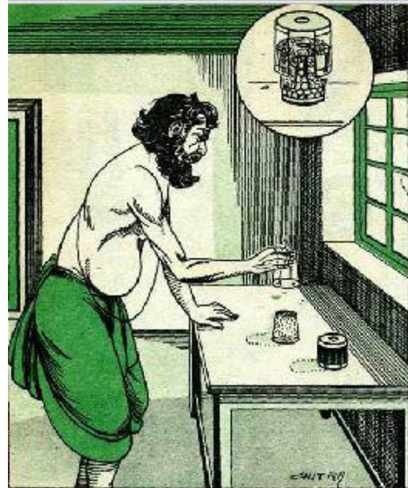
"इतके दिवस तू कधी इतके चांगले पक्वान्न केलेच नाहीस. आज कसं काय केलेस?" मोठ्या ठगाने विचारले.

"गेल्या शनिवारी आमच्या घरी पाहुणे आले होते त्या दिवशी कां नाही केलेस हे पक्वान्न?" धाकट्या ठगाने विचारले.

"तू आज इतके चांगले पक्वान्न केले आहेस त्याबद्दल तू मागशील ते देतो!" मोठा ठग म्हणाला.

"मालक! यात माझं कसब असं काहीच नाही. हा सर्व त्या योगीश्वराचा महिमा आहे. आज तीन प्रहरी ते आपल्या घरी आले होते. त्यांच्या योगशक्तीचे वर्णन आतां मी आपल्या तोंडाने काय करू? माझ्यावर अनुग्रह करून त्यांनी मला एक अद्भुत नळी दिली आहे. त्या नळीचा हा महिमा आहे की साध्या गव्हाच्या भुशाचे हे इतके स्वादिष्ट पक्वान्न तयार झाले." असे सांगून ब्राह्मणाने डोळे मिटून योगीश्वर

जणूकाही समोर उभे असल्यासारखा हात जोडून नमस्कार केला.

"खोटे!" असे मोठा ठग म्हणाला.

"तुमचा विश्वास असो अगर नसो, मला त्याच्याशी काय करायचे आहे? येत्या सोमवारच्या आत मला निरोप द्या. मी हे पक्वान्न तयार करून विकून चार पैसे तरी मिळवीन. भुसा तर खूप स्वस्तच. योगीश्वरांच्या या नळीच्या कृपेने मी त्या सामान्य पदार्थाचे उत्तम पक्वान्न तयार करून खूप पैसे मिळवीन. एकच अडचण आहे! फक्त सोमवारी आणि फक्त एक तासभर या नळीचा फायदा होतो. त्यात काय हरकत आहे, म्हणा! एका तासात [illegible] पैशाला विकली तरी दोनशे रुपये मिळतील मला. आठवड्याला दोनशे व महिन्याला आठशे! नशीब उघडेल माझं. काय म्हणता?" ब्राह्मण म्हणाला.

"गव्हाच्या भुशाने हे पक्वान्न तयार होते, हे करून दाखवू शकशील का?" ठगांनी विचारले.

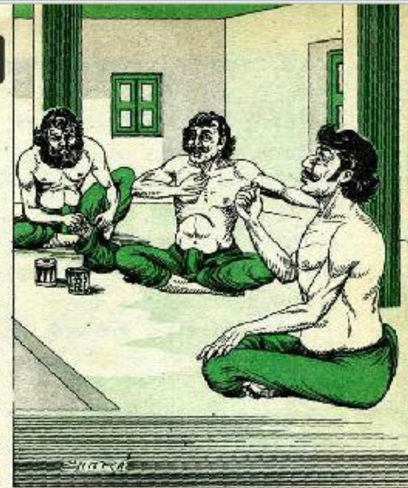
"का दाखवू शकणार नाही हो? सोमवार येऊ द्या, दाखवून देतो." ब्राह्मण म्हणाला.

तो आठवडा लोटला. रविवारी रात्री ब्राह्मणाने त्याच्या मित्राने दिलेली नळी काढली. ती नळी म्हणजे दोन पट्ट्यांच्या केलेल्या निरनिराळ्या नळ्या होत्या. त्यांच्या बरोबर उपयोगी पडणारे एक कांचेचे ग्लाससुद्धा होते. एक नळी त्या ग्लासापेक्षा थोडी मोठी, म्हणजे काचेचा ग्लास तिच्यात घालून ग्लास पूर्णपणे बंद करता येण्यासारखा होता. ही नळी एका टोकाला बंद होती. परंतु त्या झांकणाला तर्जनी बोट जाऊ शकेल एवढे भोक होते. दुसरी पट्ट्याची नळी आकाराने आणि प्रदाणाने कांचेच्या ग्लासापेक्षा थोडी लहान आणि ग्लासात बसण्यासारखी होती. या नळीच्या वरच्या टोकालासुद्धां एक कायम बसविलेले झांकण होते व त्याला सुद्धां बोट आत [illegible] नळीच्या वरच्या बाजूस गव्हाचा भुसा डिंकाने चिकटवून ठेवलेला होता. त्याच प्रमाणे झांकणाला सुद्धां भुसा चिकटवलेला होता.

ब्राह्मणाने तयार केलेल्या पक्वान्नाच्या गोळ्या ह्या लहान नळीभर भरल्या व नळीवर ग्लास उपडा ठेवला. नंतर काचेचा ग्लास नळीसह सुलटा करून ठेवला तेव्हां ग्लासभर फक्त गव्हाचा भुसाच आहे असे वाटे. याशिवाय ब्राह्मणाने ग्लासात उपड्या नळीवर भुसा हलक्या हाताने आणखी टाकला. तेव्हां पाहणाऱ्याला ग्लासभर गव्हाचा भुसाच आहे असे वाटू लागले.

सोमवारी उजाडतांच ब्राह्मणाने आंघोळ केली काचेचा ग्लास ठगांना दाखवून एका उंच टेबलावर ठेवला. त्याने फुंकरून दाखविले, ग्लासावरचा भुसा उडलेला दिसला. त्यानंतर त्याने मोठी नळी काढून त्यात काही एक नसल्याचे ठगांना दाखविले आणि ती काचेच्या ग्लासावर उपडी ठेवून दिली. नंतर त्या नळीला भक्तिपूर्वक नमस्कार करून एक मिनिटभर तो डोळे मिटून बसला आणि नंतर हळूच त्याने मोठी नळी वर उचलली.

काचेच्या ग्लासात गव्हाच्या भुशाऐवजी गोळ्या पाहून ठग आश्चर्यचकित झाले.

भुसाचे गोड पक्वान्न कसे काय झाले! दोघे त्या पक्वान्नाची चव घेऊ लागले तेव्हां ब्राह्मणाने आपली नळी पिशवीत ठेवून दिली. ब्राह्मणाची हात चलाखी काय होती? त्याने मोठी नळी उचलली तेव्हां दोन्ही नळ्यात बोट जाईल एवढीजी भोके होती त्या भोकांतून आपले बोट घालून दोन्ही नळ्या उचलल्या. मोठ्या नळीत लहान नळी राहून गेल्याने पाहणारांना फक्त एकच मोठी नळी दिसली. दोन्ही नळ्या उचलल्या तेव्हां लहान नळीतील पक्वान्न काचेच्या ग्लासात पडले.

ठग म्हणाले–"पुन्हा कर हे पक्वान्न!"

ब्राह्मण म्हणाला–“माझ्याजवळचा भुसा संपला.”

“आम्ही आणून देतो.” ठग म्हणाले.

“तुम्ही परत येईपर्यंत एक तास होऊन जाईल! नळीचा उपयोग त्यानंतर होणार नाही.” ब्राह्मण म्हणाला.

दोघे ठग परस्परांचा गुप्त सल्ला घेऊन ब्राह्मणाला म्हणाले–“आपली ही नळी आम्हांला दे.”

“मला ती विकायची नाही आहे. ही मला वरप्रसादासारखी आहे!” ब्राह्मण म्हणाला.

ते शंभर रुपये द्यायला तयार झाले, नंतर पांचशे म्हणाले; हजार देतो म्हणाले; परंतु ब्राह्मण ती नळी विकायला तयार होई ना.

“आतां आम्ही शेवटची रक्कम सांगतों, दोन हजार! तरीदेखील तू ही नळी द्यायला तयार झाला नाहीस तर मात्र, लक्षात ठेव, आम्ही बळजबरीने तुझी नळी हिसकावून घेऊ. मग विकतोस की नाही, बोल!” त्यांनी धमकीच दिली.

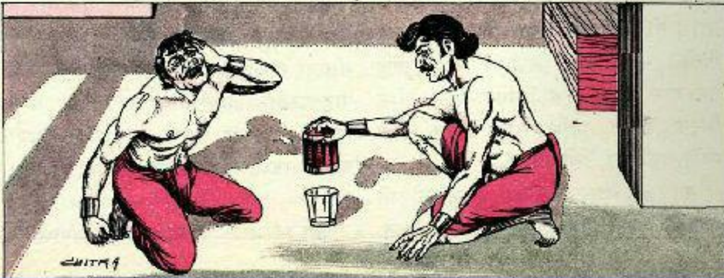
“बरं, अडीच हजार रुपये द्या!” ब्राह्मण म्हणाला.

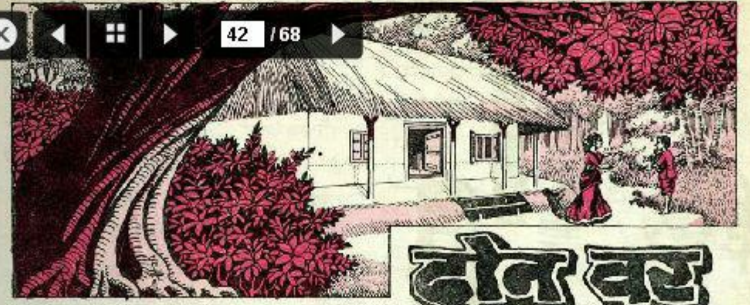
त्याने त्यांच्याजवळून अडीच हजार रुपये रोख मोजून घेतले आणि ते आपल्या पिशवीत ठेवून दिले. नंतर ती नळी आणि काचेचा ग्लास त्यांना देत म्हणाला–“घ्या! येत्या सोमवारी मनाला वाटेल तेवढे पक्वान्न तयार करून घ्या. पहिल्या पासून गव्हाचा भूसा एकत्र करून ठेवा, ते मात्र विसरू नका.”

त्याने गावी जाताना वाटेत आपल्या दाढी मिशा साफ करवून चम्मन गोटा देखील करवून घेतला आणि आपल्या नेहमीच्या रूपात घरी पोचला.

सोमवार आला. ठगांनी काचेचा ग्लास-भर भुसा घेऊन त्यावर नळी ठेवून काढली. परंतु भुसा तसाच होता. पुन्हां पुन्हां नळी घालून काढून पाहिली. परंतु भुसा भुसाच राहिला.

तेव्हां त्यांना कळले की सैपाक्याने त्यांना फंसविले.

दोन वर

फार पूर्वीची ही गोष्ट आहे, सत्यकीर्ती नावाचा एक तरुण युवक होता. लहानपणीच त्याचे आईवडील वारल्याने तो आपल्या आजीकडेच लहानाचा मोठा झाला. तिने मरणसमयीं नातवाला दोन मूर्ती दिल्या व म्हणाली–“बाळा! तू नियमितपणे यांची पूजा करीत जा!”

आजी वारल्यावर सत्यकीर्ती कोठेतरी जाऊ या असा विचार करून पाय नेतील तिकडे जाऊ लागला. एका जंगलात त्याला एक घर दिसले. त्यात एक बाई रहात होती. तिला त्याने विचारले–“बाई! पोटभर खायला मिळेल आणि निश्चितपणे या दोन्ही देवींची पूजा होऊ शकेल अशी एखादी जागा आहे का?”

ती बाई थोडी हसली व म्हणाली–“तू असाच थोडा पुढे चालत जा. तुला एक टेकडी लागेल. त्या टेकडीवर फळझाडे आहेत. तू पोटभर फळे खात जा आणि देवींची पूजा करीत जा.”

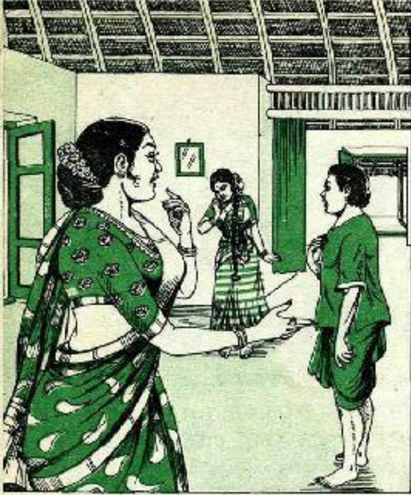
सत्यकीर्तीला त्या बाईच्या सांगण्या-प्रमाणे खरोखरच एक टेकडी लागली. त्या टेकडीवर खरोखरच फळझाडे व एक पडके घरदेखील दिसले. तो त्या घरात राहू लागला. दिवसभर फळे वेचून तो ती खाई आणि दोन वेळां भक्तिभावनेने दोन्ही मूर्तींची पूजा करी.

काही दिवसांनी एक देवी प्रसन्न होऊन म्हणाली–“मी प्रसन्न झाले आहे. माग तुला काय हवं ते!”

“देवी! तू कोण देवी हेदेखील मला माहीत नाही!” सत्यकीर्ती म्हणाला.

“मी स्वार्थ देवी आहे. तू जो वर मागशील त्यात काहीतरी स्वार्थ असला पाहिजे. विसरू नकोस.” ती देवी म्हणाली.

सौ. संध्या ग. प्रधान

"देवी! मला काय वर मागावा हेदेखील सुचत नाही. उद्यां येशील का? मग मी मागेन वर!" सत्यकीर्ती म्हणाला. स्वार्थ देवी होकार देऊन अंतर्धान पावली.

स्वार्थ म्हणजे काय सत्यकीर्तीला कळले नाही. तो जंगलात त्याला जी बाई भेटली होती तिच्याकडे जाऊन त्याने तिला स्वार्थ शब्दाचा अर्थ विचारला.

ती म्हणाली–"सांगते आणि वर काय मागावा हे पण सांगते. परंतु आधी तू आत ये!" असे म्हणत तिने सत्यकीर्तीला आपल्या घरात बोलावून नेले. त्याला खायला उत्तम खीर दिला आणि एका मुलीला आंतून बोलावून म्हणाली–"कशी आहे रे ही मुलगी?"

"सुंदर, अद्भुत!" सत्यकीर्ती म्हणाला. त्याने पूर्वी कधी इतक्या सुंदर स्त्रीला पाहिले नव्हते.

ती म्हणाली–"बाळा! ही माझी मुलगी आहे. मुकी आहे. तिचे मुकेपण जावे हा स्वार्थपूर्ण वर देवीजवळ माग. मी तुझे लग्न हिच्याशी करून देईन."

सत्यकीर्ती पुन्हा आपल्या जागी आला. दुसऱ्या दिवशी देवी प्रगट झाल्यावर त्याने वर मागितला–"मी एका मुलीशी लग्न करण्याचा विचार करतो आहे. तिचे मुकेपण जाऊन तिला बोलता आले पाहिजे." देवी "तथास्तु!" म्हणून अंतर्धान पावली.

सत्यकीर्ती जंगलातल्या घरी त्या स्त्रीकडे गेला तेव्हांपर्यंत त्या मुलीला बोलता येऊं लागले होते. त्याने त्या वृद्ध स्त्रीला विचारले–"तू माझ्याशी आपल्या मुलीचे लग्न करून देते म्हणाली होतीस, नाही का?"

"सत्यकीर्ती! तू किती भोळा आहेस रे! तुझ्याशी अशा सुंदर रूपवती मुलीचे लग्न कसं काय करून द्यायचे? आतां ती मुकी राहली नाही, म्हणून राजा हिच्याशी डोळे मिटून लग्न करील?" ती स्त्री म्हणाली.

"हा काय न्याय झाला?" सत्यकीर्तीने विचारले.

"न्यायच नाही का? तू स्वार्थ म्हणजे काय, हे कालच विचारलं होतंस ना? मी नंतर सांगेन म्हटलं होतं तुला! आपल्या मुलीचे लग्न एका राजाशी करून देण्यात माझा स्वार्थ आहे." ती स्त्री म्हणाली.

सत्यकीर्तीला तो स्वार्थ आवडला नाही, तो आपल्या जागेवर परत आला आणि दुसऱ्या देवीची मनोभावे पूजा करू लागला. परंतु कित्येक वर्षे लोटली तरी ती देवी प्रसन्न झाली नाही. त्याला दाढी मिशा आल्या, वाढल्या व पांढऱ्या सुद्धा झाल्या.

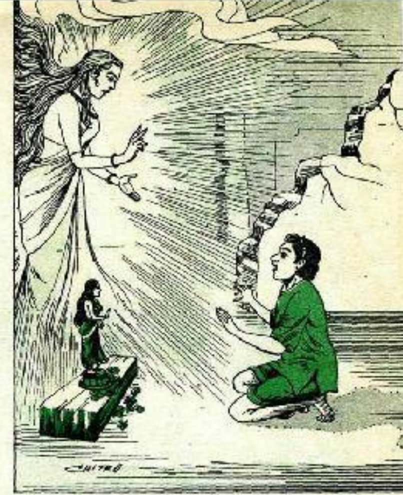
त्याला म्हातारपण आल्यावर दुसरी देवी प्रसन्न झाली. प्रगट होऊन म्हणाली– "माग, पाहिजे तो वर!"

"कोण ग देवी तू?" सत्यकीर्तीने तिला विचारले.

ती म्हणाली–"मला निस्वार्थ देवी म्हणतात, तू मागशील त्या वरात तुझ्या स्वार्थांचा लवलेशही असतां कामा नये!"

सत्यकीर्ती तिला पुन्हां दुसऱ्या दिवशी दर्शन द्यायला सांगून जंगलातल्या त्या स्त्रीकडे गेला. तोंपर्यंत ती स्त्री चांगलीच म्हातारी झाली होती. तिने त्याला पंच-पक्वान्नांचे जेवण वाढले आणि येण्याचे विचारले. त्याने तिला निस्वार्थ देवीने दर्शन दिल्याचे सांगून "निस्वार्थ म्हणजे काय?" विचारले.

ती बाई स्मित करून म्हणाली–"माझ्या मुलीशी कलिंग देशाच्या राजाने लग्न केले

आहे. त्याला वत्सला नावाची एक मुकी मुलगी झाली. ती आता लग्नाला झाली आहे. परंतु तिचे लग्न होत नाही. तेव्हां तिचे मुकेपण जावे असा वर तू माग! यात तुझा स्वार्थ नाही, कलिंग देशाच्या राजाचा व माझ्या मुलीचा स्वार्थ आहे. यालाच निस्वार्थ म्हणतात. तिच्याशी तुझे लग्न करून द्यायचे झाले तर तो स्वार्थ होईल."

सत्यकीर्ती त्या स्त्रीचा निरोप घेऊन आपल्या भाग्याला दोष देत परत निघाला. परंतु त्या अन्य मनस्क स्थितीत वाट चुकला आणि एका ऋषीच्या आश्रमात येऊन पोचला. त्याचे सर्व वृत्त ऐकल्यावर तो ऋषी म्हणाला–"बाबा रे! तुझ्या जन्मापूर्वी वीस

वर्षांपासून मी येथे तपश्चर्या करतो आहे. परंतु मला यश मिळाले नाही. त्याचे कारण काय आपल्या निःस्वार्थ देवीला विचारून मला येऊन सांग.

सत्यकीर्ती त्यांना होकार देऊन व पुढील वाट विचारून घेऊन परतल्यावर देवीची आराधना करू लागला. दुसऱ्या दिवशी देवीने दर्शन दिल्यावर त्याने वर मागितला– "देवी! वत्सलाचे मुकेपण जाऊन तिला बोलता येईल असे कर आणि ऋषीला त्याच्या तपश्चर्येत यश कां मिळाले नाही, हे सांग!"

देवीने वत्सलाचे मुकेपण कसे जाईल हे सांगून म्हणाली–"त्या ऋषीच्या तपश्चर्येचे सर्व यश त्याचे कमंडलू गिळत आहे. ते यश त्याच्याशिवाय इतर कोणाला उपयोगी पडेल. ते त्याने कोणाला देऊन टाकले तरच त्याला तपश्चर्येचे पूर्ण फळ त्याला लाभेल!" नंतर देवी अंतर्धान पावली.

तो सरळ त्या ऋषीकडे गेला आणि देवीने सांगितलेले सर्व सांगितले. ऋषीने [illegible] हातात घेतल्याबरोबर त्यातल्या तपःपूत शक्तीने त्याला तारुण्य मिळाले.

तो सरळ जंगलातल्या त्या म्हातारीकडे गेला आणि म्हणाला–"आजी! तुझ्या नातीचे तिच्या होणाऱ्या नवऱ्याला पाहल्याबरोबर तिला बोलतां येऊ लागेल, असे देवीने मला सांगितले आहे."

"तूच का तो? अरे, मी तर तुला ओळखलेच नाही. थोड्याच वेळापूर्वी माझी नात आली." ती म्हणाली.

इतक्यात तिची नात राजकन्या वत्सला स्वतःच पुढे येऊन सत्यकीर्तीला पाहतांच बोलू लागली–"अग आजी! हा कोण ग?"

मुलीला वाचा आलेली पाहून म्हातारी चकित झाली. म्हणाली–"अग, तुला बोलतां येऊ लागले तर! म्हणजे तुझा होणारा पती हाच वाटते?"

यथासमयी सत्यकीर्ती कलिंग राजाचा जांवई झाला आणि तोच गादीला वारस पण झाला.

शठे शाठ्यम्

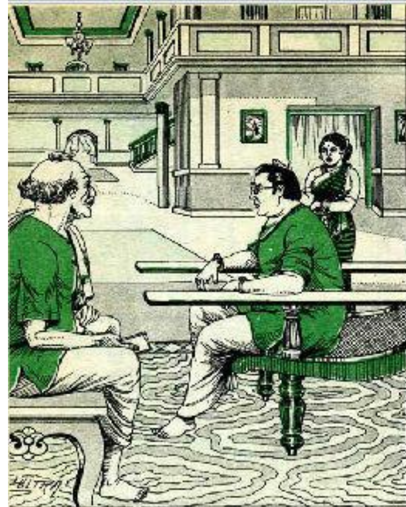
एका गावी महादेव शास्त्री नावाचे एक श्रीमंत गृहस्थ रहात असत. ते स्वभावाने अगदी साधे भोळे होते. परंतु त्यांची बायको पार्वती हुशार होती. ती नवऱ्याला सल्ला देऊन त्याला संभाळून नेई.

त्याच गावात रंगराव नावाचा एक वस्ताद मनुष्य रहात असे. त्याचे घर महादेव शास्त्र्यांच्या घरासमोरच होते. महादेव शास्त्र्यांचे वडील व रंगरावांचे वडील यांची खूप मैत्री होती. दोघांनी मिळून काही दिवस व्यापार देखील केला होता. परंतु ते दोघे गेल्यावर दोन्ही कुटुंबात परस्पर कोणत्याही प्रकारचा संबंध राहला नाही. त्याला कारण रंगरावच! रंगरावाचे व्यवहारात नेहमी डावपेच असत. परंतु पार्वतीसमोर त्यांची डाळ शिजत नसे.

एकदां रंगराव आपल्या घराची साफ सफाई करवीत असतां त्याला एक जुना कागद सांपडला. रंगरावांच्या वडिलांकडून महादेव शास्त्र्यांच्या वडिलांनी चार हजार रुपये कर्जाऊ घेतल्याचा त्यात उल्लेख होता. ते कर्ज केव्हांच फिटले होते. परंतु महादेव शास्त्र्यांच्या वडिलांनी लिहून दिलेला कागद परत मागून घेतला नव्हता. कारण कर्जाची फेड झाल्याची गोष्ट रंगरावांच्या वडिलांनी आपल्या वहीत त्याच दिवशी लिहून ठेवली होती. आज तो कागद रंगरावांच्या हाती लागल्यावर त्याच्या मनात एक दुष्ट विचार आला. कर्जफेड झाल्याची पावती किंवा साक्षीदार महादेव शास्त्र्यांजवळ नसणार. तेव्हां या कागदाच्या आधारे त्यांच्याकडून चार हजार रुपये व्याजासकट कां वसूल करू नयेत? त्याने देत नाही म्हटले तर न्यायाधिशाकडे जायचे!

तो विचार मनात येतांच रंगराव तो कागद घेऊन महादेव शास्त्र्यांच्या घरी गेले

सौ. कुसुम न. सावंत

आणि काही वेळ इकडच्या तिकडच्या गप्पा करून मुद्द्याची गोष्ट काढली. "अहो, हिशोब वगैरे होऊन कित्येक वर्षे लोटली आणि आतां आणखी कर्ज कोठले हो?" महादेव शास्त्र्यांनी चकित होऊन विचारले. रंगरावांनी तो कागद दाखविला. तो कागद पाहून महादेवशास्त्री किंकर्तव्यविमूढ झाले. त्यांनी बायकोला बाहेर बोलाविले.

रंगराव आलेले महादेव शास्त्रांच्या बायकोने पाहिले होते व दोघांचे काय बोलणे चालले आहे याचा कानोसा घेत ती बसली होती. तिने रंगरावांची लबाडी ओळखली. परंतु स्वतःला सावरून ती म्हणाली–"रंगराव भावजी! हा कागद तुम्हां दाखवीपर्यंत आम्हांला या कर्जाची गोष्ट मुळीच माहिती नव्हती. आम्ही हे कर्ज फेडले नसेल तर आणखी कोण फेडील हो? तरी तुम्हांला ही गोष्ट न्यायाधिशाकडे न्यावेसे वाटत असेल तर खुशाल घेऊन जा. ते निवाडा देतील तसे करू!"

रंगरावांना तेच पाहिजे होते. त्यांना वाटले की न्यायालयाची पायरी चढल्यावर महादेवशास्त्री माझ्यासमोर काय टिकतो? कर्ज घेतल्याचा कागद आहे. न्यायाधिकारी त्याविरुद्ध निवाडा कसा काय देईल? पार्वतीची वस्तादगिरी या खेपेस चालणे शक्य नाही. नुसते "बरं बुवा!" असे म्हणून रंगराव निघून गेले.

पार्वती त्याच दिवशी संध्याकाळी न्यायाधिशाची बायको तिची मैत्रीण होती तिच्याकडे बसायला गेली आणि तिच्या समोर जो प्रश्न उभा राहला होता त्या-विषयी सांगायचे ते सांगून तिने काय करायचे ठरविलं आहे तेदेखील तिच्या कानावर घातले.

न्यायाधिकाऱ्याने बायकोच्या तोंडी पार्वतीने सांगितले ते सर्व ऐकून घेतल्यावर तिने नवऱ्याला सांगितले, असल्या लबाड माणसाला चांगलेच तोंडघशी पाडले पाहिजे.

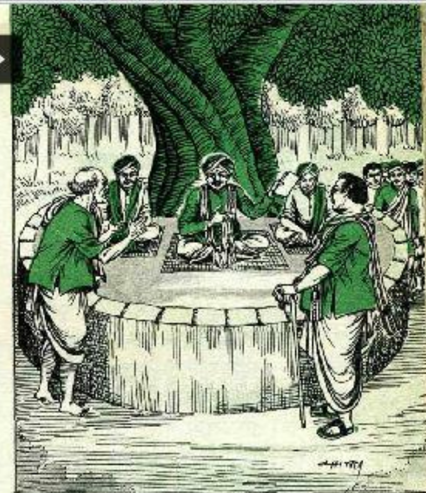
पार्वती घरी गेली आणि दुसऱ्या दिवशी न्यायाधिकाऱ्याच्या कचेरीत जावे लागले तर काय करायचे ते तिने पतीला चांगले समजावून सांगितले.

दुसऱ्या दिवशी रंगरावाने न्यायाधिकाऱ्याकडे महादेव शास्त्र्यांच्या विरुद्ध आपले गाऱ्हाणे नेले. त्याने न्यायाधिकाऱ्याला तो कागद दाखविला आणि कर्जाची रक्कम व्याजासकट वसूल करून देण्यास न्यायाधिकाऱ्याला विनंती केली.

न्यायाधिकाऱ्याने महादेव शास्त्र्यांना बोलावून तो कागद दाखविला व त्यांचे काय म्हणणे आहे, ते विचारले.

महादेव शास्त्र्यांनी आपली जबानी दिली ती अशी–"माझ्या बाबांनी रंगरावांच्या वडिलांकडून कर्ज घेतले होते ही गोष्ट खरी आहे, परंतु त्यांनी चार हजार रुपये घेतले नव्हते, सहा हजार घेतले होते. त्याला प्रमाण म्हणून आमच्या बाबांनी लिहून ठेवलेला कागद आमच्या घरात आहे. त्या कागदाप्रमाणे मी त्यांना चार हजार नाही सहा हजार देणे आहे." असे सांगून महादेव शास्त्र्यांनी एक कागद न्यायाधिकाऱ्याला सादर केला.

न्यायाधिकाऱ्याने तो कागद ध्यानपूर्वक वाचल्यावर रंगरावांना विचारले–"रंगराव! याविषयीं तुमचे काय म्हणणं आहे? तुमच्या म्हणण्याप्रमाणे चार हजार तुम्हांला येणे आहे. या कागदाप्रमाणे सहा हजार आहे.

या दोन्हीत खरा कागद कोणता हे तुम्ही सांगाल का, म्हणजे तुम्हांला मिळावयाच्या रकमेचा खुलासा करता येईल."

नवा प्रश्न उपस्थित झाला. रंगराव गडबडले. सहा हजारांचा कागद खरा म्हटला, तर त्यात जास्त फायदा आहे. त्याने हिशोबात पाहिल्याप्रमाणे मूळ चार हजारांच्या कर्जाची रक्कम फेडल्याचा उल्लेख आहे. ते सांगून टाकले तर या नव्या कागदाच्या आधारे सहा हजार मिळतील. या लोभाला बळी पडून रंगराव म्हणाले–"मी दिलेल्या कागदावरची रक्कम महादेव शास्त्र्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे कदाचित बरोबर नसावी अशी शंका मलासुद्धां वाटू

लागली आहे. कदाचित चार हजाराचे हे फर्ज फेडले गेले असावे. मी माझ्या वडिलांची खातेवही पाहून सांगतो." असे सांगून त्याने ती वही आणली. तीन चार हजार कर्जाऊ रुपये परत केल्याचा उल्लेख असल्याचे दाखवून म्हणाले–"हे कर्ज फिटले आहे खरे !"

तेथे जे लोक त्या वेळी हजर होते त्यांना संबोधन करून न्यायाधिकारी म्हणाला– "रंगरावांनी स्वतःच चार हजार रुपयांचे कर्ज फिटल्याचे त्यांच्या जवळच्या खाते वहीच्या आधारे सांगितले आहे. तेव्हां हा कागद रद्दबातल झाला आहे."

सर्वांनी होकारार्थी मान हलविली.

नंतर न्यायाधिकारी महादेव शास्त्र्यांनी दाखल केलेल्या कर्जरोख्याचा उल्लेख करून म्हणाला–"आतां हाच कागद उरला आहे. याप्रमाणे महादेव शास्त्र्यांकडे सहा हजार येणे निघते."

रंगराव आनंदाने मान हलवू लागला. "परंतु,...महादेव शास्त्र्यांनी आणलेला कागद बरोबर नाही. कारण त्याच्यावरच्या महादेव शास्त्र्यांच्या वडिलांच्या किंवा [illegible]वांच्या वडिलांच्या [illegible]. ही गोष्ट दोन्ही कर्जरोख्यांवरच्या सह्या मिळवून पाहिल्यास स्पष्ट होते. म्हणून हा कर्जरोखासुद्धां रद्दबातल होत आहे आणि या कर्जरोख्याप्रमाणे महादेव शास्त्र्यांनी रंगरावांना काही एक देण्याची गरज नाही."

रंगरावांचा चेहरा पांढरा फट्ट पडला. न्यायाधिकारी त्यांना पुढे म्हणाला–"तू गांवातला एक मोठा माणूस म्हणून मिरवीत आलास आणि फेडलेले कर्ज पुन्हां वसूल करण्याचा तू घाट घातला होतास. बिचारे महादेव शास्त्री गोत्यात आले होते. अशा लबाड माणसाला आमच्या गावात स्थान नाही. तू गाव सोडून उद्यां सकाळच्या आत कोठे तो चालता हो !"

रंगरावांची मान खाली झाली. त्यांना आपल्या कर्माचे फळ भोगावे लागले. पार्वतीच्या हुशारीमुळे महादेव शास्त्री वांचले. "शठे शाठयम समाचरेत !"

आपले राज्य परत मिळवून देण्यास प्रमुख भार उचलणारा कृष्ण होता हे ओळखून धर्मराजाने श्रीकृष्णाचे आभार मानले आणि त्या उपकाराची फेड होणे अशक्य असल्याचे सांगितले. त्यानंतर तो आपल्या धाकट्या भावंडांस म्हणाला– "माझ्यामुळे तुम्हां सर्वांना जंगलात कल्पनेबाहेर कष्ट सहन करावे लागले. सामान्य लोकांस ते कष्ट सहन करणे अशक्यच झाले असते. आतां आपला जय झाला आहे. तेव्हां तुम्ही सर्व काही काळ पूर्ण विश्रांती घ्या. नंतर भेटू व बोलू."

त्याने धृतराष्ट्राच्या परवानगीने दुर्योधनाचा महाल दासदासींसह राहण्यास भीमाला दिला; त्याचप्रमाणे दुःशासनाचा महाल अर्जुनाला, दुर्मर्षण आणि दुर्मुख यांचे महाल नकुल व सहदेव यांना राहण्यासाठी दिले. ते सर्व आपापल्या महालात जाऊन राहू लागले. कृष्ण व सात्यकी अर्जुनाबरोबर त्याच्या महालात राहायला गेले.

काही दिवसांनी धर्मराज कृष्णाला भेटायला गेला. म्हणाला–"आम्हांला राज्यलाभ झाला, मोठी प्रतिष्ठा मिळाली, परंतु आम्ही घर्महानी केली या गोष्टीबद्दल माझ्या मनाला शांती वाटत नाही. मनातला तो संशय दूर करता आला तर तूच कर."

कृष्ण काही वेळ विचार करून म्हणाला– "मी भीष्माचार्यांविषयी विचार करतो आहे. त्यांना माहीत नाही असा धर्म व कर्तव्यबुद्धी नाही. शरपंजरी पडलेल्या

भीष्माचार्यांनी इच्छिल्याबरोबर त्यांना मृत्यू येईल व त्यांच्या बरोबर ज्ञानाचा अलोट मोठा सांठा कायमचा लयाला जाईल. म्हणून तू लौकर त्यांना जाऊन भेट. त्यांच्याजवळ तुझ्या मनांत आहेत ते सर्व धर्म संदेह सांगून त्यांचा सल्ला व मार्गदर्शन घे. ते नक्कीच तुझ्या मनांतल्या सर्व शंका दूर करून तुझ्या ज्ञानात भर पाडतील."

धर्मराज म्हणाला–"त्यांच्याविषयी माझे देखील तुझ्याच सारखें मत आहे. तूच आम्हांला त्या थोर पुरुषाकडे घेऊन चल. त्यांच्या मनांत तुलादेखील भेटायचे असेल!"

श्रीकृष्ण त्याच्याबरोबर सात्यकी होता त्याला म्हणाला–"चल आपण आतांच [illegible] तयार ठेव."

त्यानंतर श्रीकृष्ण व सात्यकी एका रथात, धर्मराज व अर्जुन आणखी एका रथात आणि भीम, नकुल आणि सहदेव आणखी एका तिसऱ्या रथात बसून भीष्माचार्य शरपंजरी पडले होते तेथे गेले. कृपाचार्य, युयुत्स व संजय निरनिराळ्या रथांत बसून तेथे आले.

वाटेत त्यांना पांच कुंडे लागली. धर्मराजाने ती परशुरामाची असल्याचे सांगितले. परशुरामाने एकवीस वेळां ही पृथ्वी नि:क्षत्रिय केली होती. त्याने क्षत्रियांना हुडकून काढून त्यांच्या रक्ताने त्याच्या वडिलांचे तर्पण केले होते. त्या रक्ताभिषेकाने झालेली ही पांच कुंडे झाली म्हणे.

धर्मराजाच्या विनंतीवरून कृष्णाने परशुरामाची कथा सांगितली ती अशी :–

जन्हू नांवाच्या एका राजर्षीच्या कुळात जन्मलेल्या गाधी नावाच्या राजाला सत्यवती नावाची मुलगी होती. परंतु त्याला मुलगा झाला नाही. त्याने भृगूचा मुलगा ऋचिक याच्याशी सत्यवतीचे लग्न करून दिले. ऋचिकने त्याला त्याच्या सासऱ्याला मुलगा व्हावा यासाठी हवी तयार करून त्याचे दोन भाग केले आणि सत्यवतीला म्हणाला–"हा भाग तू आपल्या आईला

[illegible] केल्यास तुझ्या आईला एक पराक्रमी आणि विद्वान पुत्र होईल आणि सर्व क्षत्रियांचा नाश करून राजा होईल; तुला एक शांत व सुशील असा ब्राह्मण मुलगा होईल."

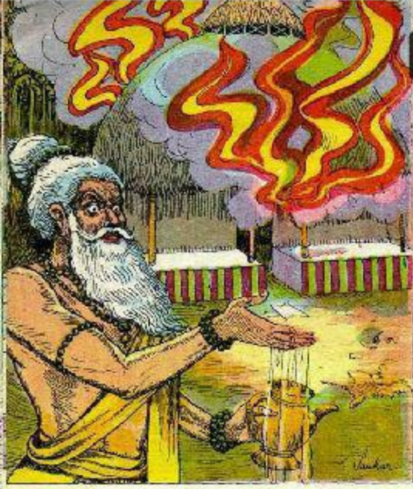
त्यानंतर एक दोन दिवसातच सत्यवतीचे आईवडील तीर्थयात्रा करीत ऋचिकाच्या आश्रमात आले. सत्यवतीने आपल्या आईला पतीने सांगितलेल्या गोष्टी सांगून हवीचे दोन्ही भाग तिच्या हातात दिले. सत्यवतीच्या आईने घाईत तिच्या मुलीसाठी जो भाग होता तो खाल्ला आणि स्वत: खायला हवा होता तो भाग मुलीला खायला दिला. थोड्या वेळाने ऋचिक अरण्यातून परतला. त्यांला त्याच्या मागे घडलेल्या गोष्टी कळल्यावर तो म्हणाला– "तुझ्या आईच्या चुकीमुळे तुझ्या पोटी एक अत्यंत क्रूर क्षत्रिय आणि तुझ्या आईच्या पोटी एक ब्राह्मण जन्मेल!"

सत्यवती त्याबद्दल फार दु:खी झाली. म्हणाली–"आपल्या तपोबलाने माझ्या पोटी क्रूर क्षत्रिय जन्मणार नाही असे करा. त्याचा मुलगा क्रूर झाला तरी चालेल." ऋचिकने तसे करण्यास होकार दिला. त्याप्रमाणे सत्यवतीच्या पोटी जमदग्नी जन्मला आणि गाधीच्या बायकोच्या पोटी

विश्वामित्र जन्मला. जमदग्नीचा मुलगाच परशुराम. परशुरामाने मोठा झाल्यावर गंधमादन पर्वतावर जाऊन शंकराची आराधना करून त्याला प्रसन्न केले आणि अनेक अस्त्रे व परशु मिळविला.

त्याच सुमारास हैहय वंशात कृतवीर्याला अर्जुन नावाचा मुलगा झाला. दत्तात्रेयाच्या कृपेने त्याला एक हजार हात लाभले. त्याने सर्व क्षत्रिय राजांना जिंकून अश्वमेध यज्ञ केला. त्याने ब्राह्मणांना दाने केली. अग्निनारायणाला पर्वत व अरण्ये दिली. अग्नीने तो सर्व प्रदेश जाळून टाकला तेव्हां वसिष्ठ मुनींचा आश्रमदेखील त्यात भस्म झाला. वशिष्ठ मुनीला त्याबद्दल राग आला

व त्यांनी कार्तवीर्य सहस्रार्जुनाला शाप दिला की अग्नीने त्याचा आश्रम जसा ध्वंस करून टाकला तसा परशुराम तुझे सर्व हात ध्वंस करून टाकील. परंतु तो शाप मिळाला त्याबद्दल सहस्रार्जुनाला जरा देखील भय किंवा चिंता वाटली नाही.

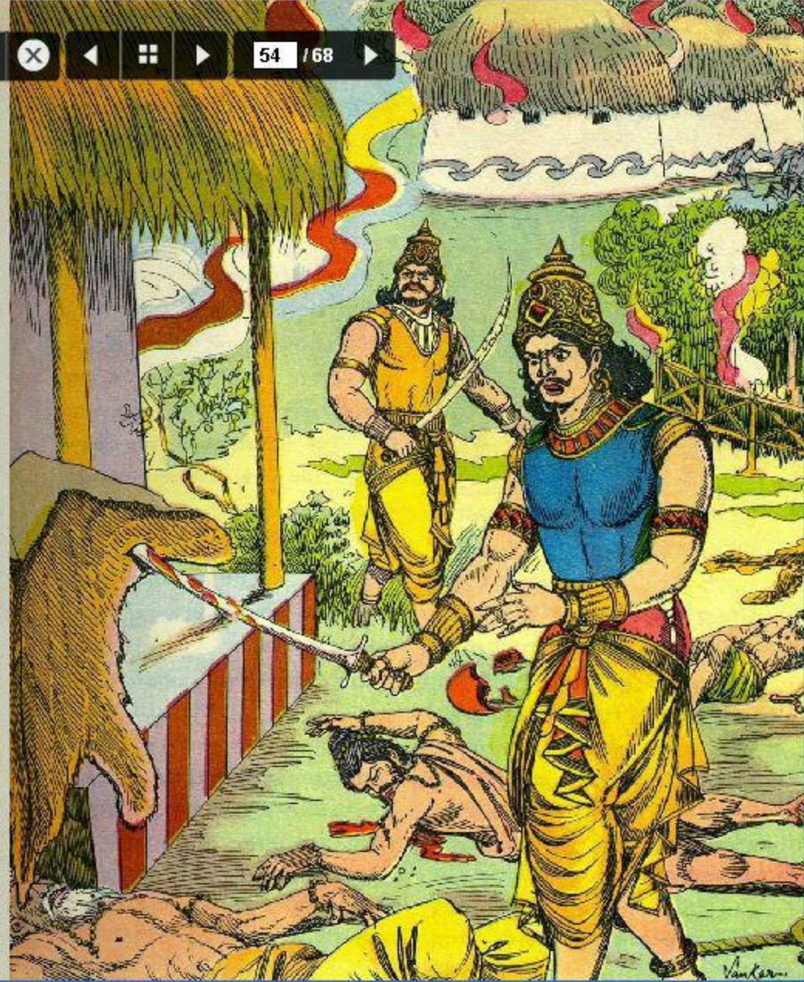
परशुराम व कार्तवीर्यार्जुन यांच्या मध्ये वैर उत्पन्न व्हायला कारण त्याचे मुलगेच झाले. त्यांना बापाच्या शौर्यपराक्रमाचा व वैभवाचा इतका गर्व झाला की ते गर्वांध होऊन परशुरामाच्या आश्रमात शिरले आणि तेथे परशुराम नसतांना त्याच्या होमधेनूला व तिच्या वासराला बळजबरीने घेऊन गेले. त्यामुळे आलेल्या रागाने परशु-

मात कार्तवीर्यार्जुनाचे सहस्र हात कापून आपल्या गाईला व तिच्या वासराला सोड-वून आणले.

हैहय वंशियांनी ते वैर तेवढ्यावर सोडले नाही. परशुराम आश्रमात नसतां पुन्हां ते आश्रमात शिरले व त्यांनी क्रूरपणाने जमदग्नीचे डोके कापून टाकले. परशुरामाला आतां मात्र फार संताप आला आणि त्याने सर्व पृथ्वी निःक्षत्रिय करण्याची प्रतिज्ञा केली. त्याने सहस्रार्जुनाच्या मुलांची व नातवंडांची कत्तल तर केलीच, पृथ्वीवर क्षत्रिय म्हणून जेथे-जेथे दिसला तेथे जाऊन त्याची कत्तल सुद्धा केली.

तेव्हां कोठे परशुरामाच्या मनाचे समा-धान झाले. पुढे तो वनात जाऊन तपश्चर्या करीत असतां एकदां विश्वामित्राचा परा-वसू नांवाचा मुलगा त्याला भेटायला गेला आणि म्हणाला–"तू पृथ्वी निःक्षत्रिय करतो अशी प्रतिज्ञा केली होतीस, परंतु तू ती पूर्ण करू शकला नाहीस. प्रतर्दन वगैरे अनेक अजून जिवंत आहेतच."

परशुराम पुन्हां परशु धारण करून निघाला आणि काही एक विधिनिषेध न पाळतां त्याने आबाल वृध, मातृगर्भात पिंडरूप असलेले जे क्षत्रिय होते त्या सर्वांचा संहार केला. अशा तऱ्हेने एकवीस वेळां पृथ्वी निःक्षत्रिय करून परशुरामाने अश्वमेध

यज्ञ केला आणि सारी पृथ्वी कश्यपाला दान करून टाकली.

कश्यपाने ते दान स्वीकारले व परशु-रामाला म्हणाला–"आता तुला बसायला लागेल एवढीच जागा मी तुला परत देतो आहे. तू तेथे बसून तपश्चर्या कर." नंतर त्याने सर्व भूमी ब्राह्मणांना वांटून टाकली आणि सर्वांना आपापल्या राज्याचा राजा करून तो स्वतः तपोवनात निघून गेला. ब्राह्मणांच्या राज्यात सर्वत्र अराजकता पसरली आणि बळी तो कान पिळी ही म्हण सार्थक झाली.

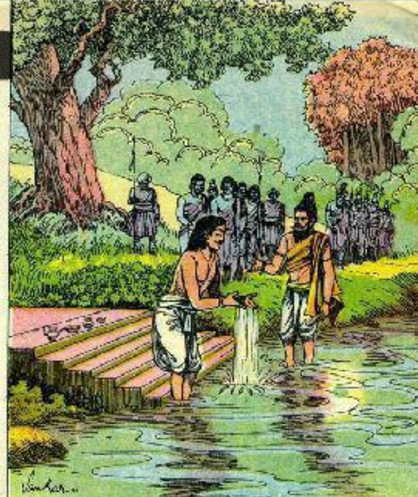
ते पाहून कश्यपाने पुन्हां पृथ्वीवर शांतता व सुव्यवस्था नांदावी यासाठी क्षत्रियांचा शोध सुरू केला. सुदैवाने पुष्कळ क्षत्रिय सांपडले. काही हैहयवंशी-यांना त्यांच्या आयांनी गुप्तपणे संभाळून त्यांना वांचविले होते. पुरु वंशात विदूरथ नावाचा एक क्षत्रिय राजकुमार ऋक्ष पर्वता-वर लहानाचा मोठा झाला. सौदास नावाच्या एकाला पराशराने वाढविले. शिबीच्या मुलाला गाईंनी रक्षण करुन वाढविले. त्याला गोपती हे नाव मिळाले. प्रतर्थ याचा मुलगा वत्ससुद्धा वांचला. गौतमाने गुप्त नावाच्या क्षत्रियाला वांच-विले. मरुत् वंशी क्षत्रियकुमारांना समुद्राने रक्षिले. अशा तऱ्हेने जे क्षत्रिय वांचले होते ते शिल्पकारांच्या किंवा सुवर्णकारांच्या जातीत वाढले होते.

कश्यपाने या सर्व क्षत्रियांना हुडकून काढून त्यांना जमिनीचे भाग पाडून वांटून दिले आणि राज्य करायला सांगितले. त्यानंतर पुन्हां सर्वत्र नवीन राजवंश निर्मिले गेले.

परशुरामाची ही कथा कृष्णाने सांगि-तल्यावर धर्मराज भीष्माचार्यांच्या दर्शनाला निघाला. उत्तरायण संपायला अद्याप छपन्न दिवस उरले होते. भीष्माचार्यांनी धर्म-राजाला सांगितले की युद्धात शत्रूचा नाश करण्यात धर्मविरुद्ध असे काहीच नाही, उलट तोच क्षत्रियधर्म आहे. त्यांनी जिवंत असेपर्यंत धर्मराजाला अनेक धर्मकर्तव्ये, धर्माधर्मांतली सूक्ष्म तत्वे, नीतिशास्त्र वगैरे गोष्टींचा उपदेश केला आणि शेवटी देहत्याग केला. त्यावेळी एक अद्भुत गोष्ट घडली. भीष्माच्या देहाच्या ज्या ज्या अंगातून व अवयवातून प्राण निघाले त्या त्या अंगावयातून बाण आपोआप बाहेर येऊन पडले. पाहतां पाहतां त्यांचे सर्वांग बाणांपासून पूर्णपणे मुक्त झाले. ते पाहून सर्व आश्चर्यचकित झाले.

दारुवृक्षाची लाकडे व चंदनादी, सुगंधी-द्रव्ये आणून पांडवांनी व विदुराने चिता रचली. भीष्माचार्यांचा देह श्वेत वस्त्रांनी झांकून त्यावर फुले घातली. भीष्माचार्यांचे श्वेत छत्र युयुत्सूने, त्यांच्या चंवऱ्या भीमार्जु-नांनी, त्यांची पागोटी नकुल सहदेवांनी हातात घेतली. धर्मराजाने व धृतराष्ट्राने त्यांचे पाय धरले. भीष्माचार्यांचा दहन विधी संपला. सर्व गंगातीरी आले. धर्म-राजाने तर्पण केले.

तो शोकसागरात निमग्न होऊन रडू लागला. तेव्हां श्रीकृष्णाच्या सूचनेवरून भीमाने धर्मराजाचे सांत्वन केले. परंतु वडील भाऊ दुःखी झालेला पाहून इतर पांडवदेखील रडूं लागले. तेव्हां धृतराष्ट्र म्हणाला–"अरे बाळा! माझ्या पोटची शंभर मुले ठार झाली, मी आपले सर्वस्व

घालवून बसलो, त्यासाठी मी व गांधारी दोघांनी शोक करायला हवा. परंतु तुला दुःख करण्याचे कारण काय? तू राज्य परत मिळविलेस. आतां तुझ्यावर पुष्कळ जबाबदाऱ्या येऊन पडल्या आहेत. रडत बसून कसे चालेल?"

व्यासांनी धर्मराजाला अश्वमेध यज्ञ करण्यास सांगितले.

तेव्हां धर्मराज म्हणाला–"होय! अश्व-मेध करून मोठमोठी दाने केली पाहिजेत. लहान लहान दाने मला आवडत नाहीत. परंतु थोर दाने करायला माझ्याकडे आहे काय? प्रजा दीन दरिद्री झाली आहे. ती मला स्वतःच्या मुलासारखी आहेत.

त्यांच्याकडून कर वसूल करायला माझे मन धजत नाही. शोक त्यांनादेखील आहेच. मी त्यांच्याकडून कर कसा काय वसूल करू म्हणतां?

धर्मराजाला पुष्कळ धनप्राप्ती व्हावी यासाठी व्यासांनी एक मार्ग सुचविला. पूर्वी मरुत महाराजांनी यज्ञ करून ब्राह्मणांना दक्षिणा दिली. ब्राह्मणांनी ते सर्व धन हिमालय पर्वतात ठेवून दिले होते. ते धन घेऊन आल्यास धर्मराजाला पाहिजे तेवढे धन मिळेल.

धर्मराजाने मरुताची कथा सांगावयास व्यासांजवळ विनंती केली तेव्हां व्यासांनी ती कथा सांगितली.

त्रेतायुगारंभाच्या सुमारास मानववंशात करधम नावाचा राजा राज्य करीत असे. त्याने बृहस्पतीला पुरोहित नेमून शंभर अश्वमेध यज्ञ केले आणि तो इंद्रासमान थोर असल्याचे वदवून घेतले.

त्याचा मुलगा मरुत हा आपल्या बापाहून थोर निघाला. त्याने यज्ञ करण्याचे [illegible] विली. त्या यज्ञात सुवर्णपात्रांव्यतिरिक्त इतर लहान थोर भांडी व वस्तूदेखील सोन्याच्या केलेल्या होत्या. मरुताने इतर राजांच्या सहकार्याने हिमालयाच्या उत्तरेकडील प्रदेशातल्या डोंगराळ प्रांतात यज्ञ केले.

या यज्ञांसाठी बृहस्पतीचीच गरज होती. परंतु इंद्राला मरुताचा हेवा वाटू लागला व तो आपले आसन पटकावतो की काय अशी भीतीदेखील वाटू लागला. म्हणून त्याने बृहस्पतीला जाऊ दिले नाही. तेव्हां मरुतने बृहस्पतीचा भाऊ संवर्त याला भेटला आणि नम्रपणे त्याला पुरोहित होण्यास विनंती केली. त्याने मान्यता दिल्यावर मरुतने त्याला पुरोहित नेमून मोठ्या समारंभाने यज्ञ केला. त्यानंतर मरुताने सुवर्णाच्या राशी ब्राह्मणांना दान केल्या. तरी पुष्कळ सोने राहून गेले होते. ते सोने हिमालयात राशीच्या राशी होते. ते कोणी उचलून नेले नाही. ते धन घेऊन ये असे व्यासांनी सुचविले.

मित्रभेद

[१०]

सशाने चातुर्य दाखवून क्रूर सिंहाचा वध कसा केला ती कथा दमनकाने सांगितल्यावर करटकाने विचारले–"असे चातुर्य नेहमीच यशस्वी होईल असे कसे म्हणतोस रे?"

"आपण धोक्यात जीव घालायला तयार व्हावे लागते, नाहीतर काही उपयोग होत नाही. शूर धैर्यवानाला देवदेखील मदत करतो. धैर्य व साहस दाखविल्यानेच नाही का एका सामान्य कोष्टचाला, विष्णूचे सोंग यशस्वीपणाने केल्यामुळे एक रूपवती राजकन्या मिळू शकली?" दमनक म्हणाला.

"ते कसं काय बुवा?" करटकाने विचारले.

विष्णूसारखा नटणाऱ्या कोष्टचाची गोष्ट दमनकाने सांगितली, ती अशी–

कोष्टी विष्णूची गोष्ट

बंगदेशातल्या पुंड्रवर्धन नावाच्या गावी एक कोष्टी आणि त्याचा आप्त मित्रबंधू असा एक सुतार रहात असत. ते दोघे आपापल्या धंद्यात फार हुशार होते. म्हणून त्यांची प्राप्तीपण चांगली होती. ते टुमदार सुंदरशा घरात रहात असत आणि पाण्यासारखा पैसा खर्च करीत. सुवासिक फुलांचे हार व गजरे गळ्यात व हातात घालून हिंडत आणि अंगातल्या कपड्यांना कोणते तरी अत्तर लावीत. एकूण चैनीत रहात.

एक कुठला तरी उत्सव होता. पताका व तोरणें जागोजागी बांधण्यात आली होती. गंमत पहायला लोक सुंदरसुंदर कपडे घालून हिंडत होते. कोष्टी आणि

सुतार छानछान कपडे घालून हिंडू लागले आणि जेथेजेथे त्यांना गमतीचं असं काही दिसलं तेथे थांबून पाहू लागले.

लोक, मुख्यतः वृद्ध स्त्रिया व मुले आपापल्या घराच्या सज्जांत अगर गच्चीत बसून गंमत पहात होती. एका सुंदर व उंच वाड्याच्या खिडकीतून राजकन्या सुदर्शना आपल्या सखींबरोबर उभी राहून गंमत पहात होती. तिला दोघांनी पाहिले. ती ऐन तारुण्यात होती आणि एक अपूर्व सुंदरीपण होती. तिला पाहतांच कोष्टयाला देहभान राहले नाही. तिच्याकडेच एकटक पहात राहला. तरी त्याने आपल्या मनातली गोष्ट कोणाला कळू दिली नाही आणि घरी आला. परंतु घरी आल्यावर त्याला पहावे तिकडे ती राजकन्याच दिसत होती. तो तिचे ध्यान करीत स्वतःला विसरून जाऊन खाटेवर पडून राहला.

तो स्वतःच्या परिस्थितीविषयी विचार करीत पडला असता त्याच्या मनात विचार येऊ लागले, जेथे सौंदर्य व रूप असते तेथे चांगुलपणासुद्धा असतो, म्हणे. तरमग ती सुंदरी मला असा मानसिक त्रास कां देते आहे? कोणी कधी स्वतःच्या पायावर कुऱ्हाड मारून घेतो का? ती माझ्या हृदयात प्रवेश करून मला अशीं कां छळते आहे? देवाने माझा जीवच घ्यायचे ठरविले आहे तर आणखी कोणत्यातरी तऱ्हेने ते न करतां तिच्याकरवी हे दुष्ट काम कां करवीत आहे? या जगात प्रत्येक वस्तु क्षणभंगुर असते असे जे बुद्धाने सांगितले होते ते खरे दिसत नाही. खरे असेल तर राजकन्येवरचा मोह माझ्या मनातून कां नाहीसा होत नाही?

कोष्टी असे विचित्र विचित्र विचार करीत पडला असता सारी रात्र उलटली, त्याला मुळीच झोप लागली नाही. उजाडल्यावर नेहमीप्रमाणे त्याचा मित्र सुतार चांगले कपडे घालून छान नटून आला आणि आपल्या मित्राला प्रेतासारखा खाटेवर पडलेला पाहून म्हणाला–"कायरे बाबा, काय झालं तुला?"

कोष्टयाने दीर्घ श्वास सोडला. पण काही बोलला नाही. सुताराला वैद्यकीची थोडी माहिती होती. त्याने नाडी पाहिली आणि दूर कोठे तरी पहात म्हणाला– "मित्रा! हा प्रेमज्वरसा दिसतो आहे रे! कोण नशीबवान पोर आहे ती?"

कोष्टी आश्चर्यचकित होऊन उठून बसला. "प्रेम पीडा पत्नीने किंवा मित्राने वांटून घेतली तर कमी होते म्हणे! त्यांच्यापैकी कोणाला तरी ते साध्य असते." म्हणाला आणि मनातले गुपित त्याला सांगून टाकले.

सर्व गोष्टी ऐकून घेऊन सुतार म्हणाला– "सुप्रतिवर्मा महाराज क्षत्रिय आणि तू वैश्य! तुझ्याहून उच्च कुलात जन्मलेल्या मुलीवर प्रेम करण्याची हिंमत कशी काय झाली रे तुला?"

कोष्टी म्हणाला–"काय रे क्षत्रियाने क्षत्रिय, वैश्य किंवा शूद्र मुलीशी विवाह केला तर चालतो की नाही? मला वाटते ही महाराजांच्या वैश्य राणीपासून झालेली मुलगीच असली पाहिजे. नाही तर तिच्यावर माझं मन कसं काय गेलं असतं? त्या गोष्टीस माझा अंतरात्मा साक्षी आहे."

"तरमग आता पुढे काय करायचे?" सुताराने विचारले.

"काही नाही, माझी चिता तयार कर. मला राजकन्या मिळणे शक्य नाही. ती

मिळाली नाहीतर माझा जीव राहणेसुद्धा अशक्यच! मनाचा त्रास आणि देहाचा त्रास सहन करणे अशक्य झाले आहे. मरण चुकत नाही!" कोष्टी म्हणाला.

"ते सर्व सोड! अरे या जगात पैशाने किंवा बुद्धीने मिळणार नाही असं काही आहे का? तू ऊठ, स्नान करून खाऊन पिऊन घे. राजकन्या तुला मिळवून देण्याचा उपाय मी करतो!" सुतार म्हणाला.

कोष्टयाचा मित्राच्या कर्तृत्वशक्तीवर अपार विश्वास होता. म्हणून तो उठला आणि कामाला लागला.

काही दिवस लोटल्यावर सुतार कोष्टयाकडे गरुडवाहनासारखे एक विमान करून

घेऊन आला. ते छान रंगवलेले होते. ते चालवायला एक कळसुद्धां होती. तसे विमान कोणी पूर्वी कधीं पाहिले नव्हते.

ते कसे चालवायचे हे कोष्टयाला सविस्तर समजावून सांगून सुतार म्हणाला– “उडवून वर न्यायचे झाले की ही कळ बाहेर ओढायची आणि खाली उतरवायचे झाले की आत दाबायची!”

सुताराच्या सांगण्याप्रमाणे कोष्टयाने विमान चालवायचे छान शिकून घेतले.

नंतर सुतार कोष्टयाला म्हणाला– “तुला माहीत आहे ना, सुप्रतिवर्मा महाराज, महाराणी आणि स्वतः राजकन्या नारायणाचे भक्त आहेत. त्यांच्या पूर्वजांना म्हणे, नारायणाने प्रसन्न होऊन दर्शन दिले होते आणि वरसुद्धा दिले होते. म्हणून तू शंख, चक्र, गदा व पद्म धारण करून तू या गरुड विमानातून राजकन्येच्या महालावर उडत रहा. राजकन्येचे शयनागार तेथेच आहे आणि ती तेथे एकटीच झोपते ह्या गोष्टीची मी चांगली चौकशी करून घेतली [illegible] नारायणाचे रूप घेऊन तू तिच्याशी गांधर्व विवाह करून घे.”

कोष्टी दिवसभर त्याच विचारात गुंगला होता. रात्री उंची रेशमी वस्त्रे धारण करून आणि सर्वांगावर आणि कपड्यांवर उत्तराचा छिडकाव करून आणि शंख, चक्र, गदा, पद्म हातांत घेऊन तो गरुडवाहनात बसला आणि ते उडवून सरळ राजकन्येच्या शयनगृहासमोर गच्चीवर उतरला.

ती पौर्णिमेची रात्र होती, म्हणून दुधासारखे स्वच्छ चांदणे पडले होते. राजकन्या पलंगावर पडून चंद्राकडे आनंदाने पहात होती. इतक्यात एकाएकी नारायण गरुड वाहनात बसून आला. कोष्टी दिसायला सुंदर होता. त्याचे रूप, तिने नारायणाच्या रूपाचे वर्णन ऐकले होते अगदी तसेच होते. ती लगेच उठली आणि तिने कोष्टयाला साष्टांग नमस्कार केला व म्हणाली– “देवा! आपला अनुग्रह माझ्यावर कसा काय झाला?”

१४८. पुरातन क्रीडा पटांगण

इस्ट्रिया (प्राचीन इटली)तील पोला बंदरानजिक रोमन लोकांनी निर्मिलेल्या रंगशालेचे हे पटांगण २५००० लोकांना बसतां येईल एवढे मोठे होते. हे नगर इ. स. ११४८ मध्ये व्हेनीषियन लोकांनी जिंकले. त्यांनी या पटांगणांतील बसायला केलेल्या दगडी लाद्यांचा उपयोग घरे बांधायला केला. इ. स. १८५० मध्ये पोलानगर ऑस्ट्रियन लोकांच्या स्वाधीन झाल्यावर रोमन युगातील बंदरासारखे प्रसिद्ध झाले.

